

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYGÜN ELDAR qızı ABBASOVA

“KEYFİYYƏTİN TƏMİNATINDA TƏLƏBƏLƏRİN ROLU”

İxtisaslaşma: 060119 Pedaqogika

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

dosent Oqtay Allahverən oğlu Abbasov

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-5
I FƏSİL. ALI MƏKTƏBDƏ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNİ YÜKSƏLTMƏYİN ELMİ-PEDAQOJİ ƏSASLARI.....	6-35
1.1. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda problemin qoyuluşu	6-17
1.2. Ali məktəbdə keyfiyyətin yüksəldilməsi müasir dövrün tələbi kimi.....	17-32
II FƏSİL. KEYFİYYƏTİN TƏMİNATINDA TƏLƏBƏLƏRİN ROLU.....	33-60
2.1. Təlimin səmərəsinə tələbənin təsirini şərtləndirən amillər.....	33-47
2.2. Auditoriyadankənar işlərin təşkili.....	47-60
NƏTİCƏ.....	61-64
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	65-70

GİRİŞ

Təhsil cəmiyyətin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təhsil almadan, insan cəmiyyətinin yaranışı, təkmilləşməsi, formalaşması qeyri-mümkündür. Təhsil sabahkı cəmiyyəti yetişdirir, cəmiyyət də buna adekvat olaraq onun bu günü və gələcəyi barədə düşünməlidir. XXI əsrdə ali təhsil müəssisələri cəmiyyətimizin gələcəyinin formalaşmasında ən mühüm yerlərdən birini tutur. Güclü ali təhsil ölkənin qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətinə və beynəlxalq arenadakı nüfuzuna mühüm töhfə verir. Hər bir ölkənin dünyadakı mövqeyi ilə təhsil sistemi arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Güclü ali təhsil sistemi onun iqtisadi gücü, sosial rifahı və dünya lideri kimi mövqeyi üçün çox vacibdir.

Ali təhsildə yüksək ixtisaslı, innovativ liderlərə ehtiyac hər zaman xüsusi əhəmiyyət daşıyan məsələ olmuşdur. Həmin liderlərin yetişməsində isə keyfiyyətli ali təhsil mühüm amildir. Bu baxımdan kollec və universitetlərdə yüksək ixtisaslı liderlərin yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, integrasiya, diferensiasiya, fərdiləşdirmə prinsiplərinə əsaslanan yeni təhsil sisteminin qurulmasını nəzərdə tutan islahatlar prosesinin əsas istiqamətlərindən biri də ali təhsil sistemidir. Bu səbəbdən ali təhsil müəssisələrindəki təhsil sistemi, onun keyfiyyəti məsələsi, əsas istiqamətləri, dünya təhsil sistemi ilə müqayisəsi, müsbət və mənfi cəhətləri əsas tədqiqat mövzusu hesab olunur.

Mövzunun aktuallığı. Elmi-metodik ədəbiyyatda ali məktəbdə təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyin elmi-pedagoji əsasları T.A.Haqurov, A.A.Araslanova, L.Barakhtenova, C.Buchmann, E.Hannum, F.Mizikachi, Seeman E.D., M.Ohara, K.Sabry, M.Y.Santos, R.Məmmədzadə, M.İlyasov, G.Orucova, H.İsaxanlı, İ.Quliyev, T.Hacıyeva. M.Salmanova, M.Məmmədovanın əsərlərində araşdırılmışdır.

Bu problemin bəzi aspektləri, xüsusilə, orta məktəblərdə təhsilin keyfiyyəti, monitorinqi və dəyərləndirilməsi kimi amillər müəyyən dərəcədə tədqiq olunsada, qloballaşan erada keyfiyyətli təhsil anlayışının daha geniş istiqamətdə - ali məktəb səviyyəsində öyrənilməsi və tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövzunun pedagoji

nöqteyi-nəzərdən öyrənilməsi vəhəll edilməsinə hələdə ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda təhsil sahəsində idarəetmənin keyfiyyətinin artırılması yolları, həyata keçirilən islahatların əsas istiqamətləri, modernləşdirmə yolu ilə təhsilin idarə olunmasındakı dəyişikliklər təşkil edir. Tədqiqatın obyektı təhsil sisteminin keyfiyyətinin artırılmasında tələbə amilinin təsiridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təhsilin keyfiyyəti anlayışı bu günə qədərki tədqiqatlarda mütəmadi olaraq toxunulan məsələ olsa da, dissertasiya işində ilk dəfə olaraq ali məktəb səviyyəsində araşdırmaya cəlb olunub, keyfiyyət təminatına tələbənin təsiri haqqında ətraflı və dolğun təsəvvür yaratmağa cəhd göstərilib və problem müasir dövrün prizmasından təhlil olunub. Problemin əks olunduğu xarici və yerli mənbələr qruplaşdırılıb, sistemli şəkildə təhlil obyektinə çevrilib. Eyni zamanda, Azərbaycan təhsilində bu istiqamətdəki boşluqlar, çatışmazlıqlar araşdırılıb və həlli yolları işıqlandırılıb. Şübhəsiz ki, gələcək tədqiqatlar bu mövzu barədə tam dolğun təsəvvür yaratmağa imkan yaradacaq.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatın təhlil olunub ümumiləşdirilməsi, tələbələrin keyfiyyətin təminatına təsirinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin zəruriliyini əsaslandırın şərtlər, bunların sırasında tələbələrin təlimin səmərəsinin yüksəldilməsində rolu kimi məsələlər nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Alınan nəticələrdən ali məktəblərdə tələbə fəaliyyətinin təşkilində, keyfiyyətin təminatında tələbə amilindən istifadə prosesində istifadə oluna bilər. Bu nəticələrdən həmçinin gələcək tədqiqatlarda istifadə nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın metodları. Nəzərdə tutulan məsələlərin həlli məqsədilə aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir:

Müşahidə;

Empirik təhlil;

Müqayisə.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, 4 yarımfəsil, nəticədə ibarət olub, 1,5 intervalla kompyuter yazısı ilə 70 səhifə həcmindədir. İstifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı 74 mənbədən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işin elmi yeniliyi, tədqiqat obyektinə qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində "Ali məktəbdə təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyin elmi-pedagoji əsasları" adlanır. Bu fəsildə mövzu ilə bağlı elmi ədəbiyyat sistemli şəkildə təhlil edilir, təhsildə keyfiyyət anlayışının mahiyyəti ümumiləşdirilir.

"Keyfiyyətin təminatında tələbələrin rolu" adlanan ikinci fəsildə təlimin keyfiyyətinə təsir edən tələbə amili, təlim fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və dərşdən kənar fəaliyyətlərin düzgün istiqamətləndirilməsindən bəhs edilir. Nəticədə, görülən işlər ümumiləşdirilir, gələcək tədqiqatlar üçün təkliflər irəli sürülür.

I FƏSİL

ALİ MƏKTƏBDƏ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNİ YÜKSƏLTMƏYİN ELMİ-PEDAQOJİ ƏSASLARI

1.1. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda problemin qoyuluşu

Dünyanın hər yerində, bütün mərhələlərdə cəmiyyətin inkişafında təhsilin əhəmiyyəti birmənalı şəkildə müsbət qiymətləndirilir. Gənc nəsillərin tədrisi, öyrədilməsi və maarifləndirilməsi ən qədim fəaliyyət növlərindən biridir. Təhsilin ictimai həyatda mərkəzi rolu qeyd-şərtsiz qəbul edilən bir amildir və əhəmiyyəti bir çox faktorlarla bağlıdır. Məsələn, aydındır ki, uşaqlar həyata ilk addımlarını atanda oxunu, yazını və hesabı bilmir, yaşadıqları icmanın və toplumun əxlaq normaları və mədəni nailiyyətləri haqqında xəbərsiz olurlar. Peşəkar müəllimlərin söyləri və ailədəki təlim-tərbiyənin, həmçinin müasir dövrdə kütləvi media vasitələrindən və internetdən irəli gələn imkanların sayəsində gənc nəsil cəmi bir neçə il ərzində oxumağı, yazmağı, hesablamağı, ətraf mühiti, davranış normalarını öyrənir.

Təhsilin önəmi qədər diqqət edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər məsələ təhsilin keyfiyyətidir. Müasir transformasiya prosesləri kontekstində ali təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi konseptual problemdir və islahat apararı ölkənin geniş müzakirə edilən təhsil anlayışı baxımından nəzəri və praktiki cəhətdən birmənalı deyildir.

Lebedev (2007); Yarkova (2012), T.A. Haqurov (2010) qeyd edirlər ki, “təhsilin keyfiyyəti məsələsi son dərəcə aktualdır və onu belə formalaşdırmaq olar: “İslahat aparılan təhsil özünün bütün mühüm funksiyalarını yüksək səviyyədə yerinə yetirirmi?” [51, s.34-39].

Bu, ali təhsil islahatının məzmunu və mexanizmləri ilə bağlı sualların mediada işıqlandırılması ilə deyil, onun sosial proseslərdə və müasir mübahisələrin həllində müstəsna rolu ilə izah olunur.

Təhsilin keyfiyyəti həm spesifik universitetlərin, həm də bütövlükdə milli təhsil sistemlərinin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən ən mühüm xüsusiyyətlərdən biridir.

Təhsilin inkişaf tendensiyalarına dair Rusiya tədqiqatları dəfələrlə qeyd edir ki, “yalnız yeni bir mentalitet yeni bir mədəniyyət növü yarada bilər”

Ali təhsil dörd əsas missiya vasitəsilə sosial və iqtisadi inkişafa töhfə verir: insan kapitalının formalaşdırılması (ilk növbədə tədris vasitəsilə); bilik bazalarının yaradılması (ilk növbədə tədqiqat və biliklərin inkişafı vasitəsilə); biliyin yayılması və istifadəsi (ilk növbədə bilik istifadəçiləri ilə qarşılıqlı əlaqə yolu ilə); və biliklərin saxlanması (biliklərin nəsilərarası saxlanması və ötürülməsi).

İmkanların bərabərliyi çox vaxt hamı tərəfindən dəstəklənən ədalət anlayışı kimi qəbul edilir. Əmək haqqı, sosial və hətta gender bərabərsizliyinin səbəblərini təhsil bərabərsizliyinə aid etmək olar [45, s.280].

B.S. Gershunskiy 20-ci əsrin sonunda yazırdı ki, “təhsil 21-ci əsrin çağırışlarına cavabdır; bu cavab sivilizasiyanı qoruyub saxlamağa qadirdir və insandan yeni mentalitet və ya sosial xarakter tələb edir; onun cəmiyyətdə yeni prioritet statusu inkişaf edən cəmiyyətin obyektiv ehtiyacları ilə müəyyən edilir” [20, s.34].

Cəmiyyət və hakimiyyət orqanları tərəfindən yeni texnologiyaların yeni şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik universitet məzunlarını tələb etməsi faktının etirafı ilə eyni vaxtda ölkənin inkişafında insan resursları getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir; ona görə də bu məsələlərə müxtəlif səviyyələrdə kifayət qədər diqqət yetirilməyə başlayıb.

YUNESKO-nun Ali Təhsildə Dəyişikliklər və İnkişaf Siyasət Sənədinə uyğun olaraq, təhsilin keyfiyyəti universitetin bütün əsas funksiyalarını və fəaliyyət növlərini əhatə edən hərtərəfli konsepsiya çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir. Məzunlarının dərhal iş tapmaq qabiliyyəti mühüm amildir [48, s.44].

19 sentyabr 2003-cü ildə Berlində keçirilmiş Təhsil Nazirləri Konfransının Kommunikesində (“Avropa Ali Təhsil Məkanının reallaşdırılması”, 2003) qeyd olunur ki, ali təhsilin keyfiyyətinə görə məsuliyyət hər bir universitetin üzərinə düşür. Bunu nəzərə alaraq, milli keyfiyyət anlayışı aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- 1) təhsil proseslərində iştirak edən təşkilat və müəssisələrin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi;
- 2) universitetlərin proqramlarının həm daxili, həm də xarici qiymətləndirilməsi;
- 3) akkreditasiya, sertifikatlaşdırma və digər proseduralar sistemi;

4) beynəlxalq əməkdaşlığın və şəbəkə proqramlarının qiymətləndirilməsinin sübutu.

Həmçinin təklif edilmişdir ki, keyfiyyət təminatının standartları, prosedurları və təlimatları əlaqələndirilməlidir ki, bu da ali təhsilin keyfiyyəti problemlərinin bürokratik prosedurların tətbiqi yolu ilə həllində davamlı tendensiyanın yaranmasından xəbər verir.

Berlin konfransının nəticələrinə əsasən, Ali Təhsildə Keyfiyyətin Təminatı üzrə Avropa Assosiasiyası (ENQA) Avropa Ali Təhsil Sahəsində Keyfiyyət Təminatı Standartları və Təlimatların işləyib hazırlayıb ki, bu da bir sıra ali təhsil müəssisələrinin yaradılmasının əsasını təşkil edib. Bu sənədə əsasən, təhsilin keyfiyyətinə zəmanətin əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- keyfiyyətli ali təhsildə tələbələrin, eləcə də işə götürənlərin və ümumilikdə cəmiyyətin maraqları;
- institusional muxtariyyətin mərkəzi əhəmiyyəti;
- həmin akademik proqramların təmin oluna və dəstəklənə biləcəyi səmərəli və effektiv təşkilati strukturların mövcudluğu;
- keyfiyyətin təminatı proseslərində şəffaflıq və xarici mütəxəssislərdən istifadə.

Dünya praktikasına nəzər salsaq, hazırda Rusiya təhsil məkanında keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı meyarlar tətbiq olunur:

- universitet fəaliyyətinin səmərəliliyi təhsil məkanının bütün subyektlərinin fəaliyyətinin göstəricisi kimi;
- “inkışafın gücləndirilməsi”, bütün universitet alt sistemlərinin (idarəetmə, pedaqoji və s.), eləcə də universitetlərin iqtisadi və maddi inkışafı istiqamətində təkamül meyli [26, s.21].

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son iki onillikdə həyata keçirilən təhsilin institusional modeli bazar iqtisadiyyatına uyğun gəlmir, çünki onun inkışaf tempi sosial-iqtisadi inkışafın tempindən xeyli aşağıdır. Onun elementləri, prosesləri və texnologiyası nə ölkənin inkışafının yeni hədəflərinə, nə də onun perspektivlərinə yönəldilməyib [8, s.73-74].

Tədqiqatçılar ali təhsilin keyfiyyətinə xas olan müasir sosial inkışafın aşağıdakı sistem problemlərini qeyd edirlər:

- ali təhsilin strukturunun, məzmununun və formalarının müasir dövrün tələblərinə uyğun olmaması;
- tələbələrin gələcək peşə ehtiyaclarına cavab verən məlumatlardan fərqli olaraq, onların öyrənməli olduqları həddindən artıq köhnəlmiş informasiya;
- tələbələrin inkişafı problemlərinin (onların tənqidi düşüncəsi, analitik bacarıqları, kommunikativ mədəniyyəti, özünütəhsillə məşğul olmaq motivasiyası, özünüidarəetmə qabiliyyəti, idarəetmə bacarıqları və s.) həllinə yönəlmiş kurikulum və məktəbdənkənar fəaliyyətin inteqrasiyasının sistemli konsepsiyasının olmaması;
- ixtisaslı professor-müəllim heyətinin mənfi reproduksiyası, ştatdankənar praktiki müəllimlərin (adyunktların), yarımştat işçilərinin istefası, diqqətin 35 yaşına çatmamış mühazirəçilərə yönəldilməsi, beləliklə, hörmətli, təcrübəli (hər zaman sertifikatlaşdırılmasa da) müəllimlərin xaric edilməsi;
- məktəbi bitirənlər tərəfindən universitet seçimi və gələcək ixtisasın müasir tendensiyalarının təhlili və tanınmaması, habelə işçilər arasında peşəkar yoxlama prosedurlarının olmaması.

Təşkilatın idarəetmə komponentlərindən biri kimi keyfiyyətin idarə edilməsi təhsildə xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün ən təsirli vasitə kimi tanınır.

Bu tapşırığın yerinə yetirilməsi kimi Ümumittifaq Dövlət Standartları, habelə Ümumi Keyfiyyət İdarəetmə vasitələri və üsulları əsasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq standartlarda təqdim olunan və təhsilin keyfiyyətini müəyyən edən əsas prinsiplər bunlardır: istehlakçılara (yəni tələbələr, işəgötürənlər, cəmiyyət, dövlət) yönümlülük; idarəetməyə rəhbərlik; işçilərin cəlb edilməsi; vahid yanaşma; təşkilatın fəaliyyətinin dəyişməz məqsədi kimi daim təkmilləşdirilməsi; faktlar əsasında qərar qəbul etmək.

Ali təhsilin keyfiyyətinin ən əhatəli şərhə aşağıdakı konsepsiyalar çərçivəsi ilə müəyyən edilmişdir: Liderlik. Tədris. Kadrlar. Özünə hörmət. Əmək bazarında iştirak. Dövlətin iştirakı və akkreditasiya. İnformasiya sistemləri. Korrupsiyaya qarşı mübarizə” [16, s.275].

Ali təhsildə keyfiyyət anlayışı ölkəmizdəki elmi-pedoqoji ədəbiyyatda da xüsusi toxunulan məsələdir. Azərbaycan təhsilinin dünya təhsili ilə müqayisədə nəzərəçarpan

geriliyi heç kəsə sirr deyil. Təbiidir ki, bunun bir sıra həllivacib səbəbləri mövcuddur. Professor H.İsaxanlı “Təhsildə keyfiyyət konsepsiyası və Amerika təcrübəsi” adlı araşdırmasında təhsildə keyfiyyət problemini qarşıda duran əsas və birinci məsələlərdən hesab edir. Təhsili bəşəriyyətin ən geniş fəaliyyət növü hesab edən müəllif, təhsil sektorunu daima dövlət qayğısına və siyasətinə möhtac bir sahə kimi işıqlandırır. Onun qənaətinə, təhsildə keyfiyyət ən çox arzu olunan xüsusiyyətlərdən biridir. Çünki cəmiyyət yalnız təhsil deyil, hər şeydən öncə, keyfiyyətli təhsil istəyir. Bu anlayışın məhz Amerika təcrübəsi fonunda izahı müqayisə üsulu ilə problemlərin açıqlanması məqsədi daşıyır. Müəllif belə hesab edir ki, inkişafa və keyfiyyətə səbəb islahat və siyasi iradədir:

“İnkişaf durmadan, dayanmadan irəli atılan düşünülmüş addımlardan ibarətdir. Cəmiyyət bir tərəfdən əldə etdiyi uğurları qorumağa çalışır, digər tərəfdən isə daima yeniləşməyə, irəli getməyə, yeni məzmun və yeni formaları sınaqdan keçirməli olur. Düşünülmüş addımların atılması, yeni üföqlərin açılması üçün dəyişmənin planlı şəkildə həyata keçirilməsi zəruridir. Planlı dəyişmə isə islahat aparmaq deməkdir. İnkişafa nail olmağın tək yolu güclü islahat proqramının hazırlanması və onun planlı tətbiqidir. Bu, ölkələrə, hökumətlərə, iqtisadiyyata, siyasətə, təhsilə və digər ümummilli sistemlərə, eləcə də ayrı - ayrı təşkilatlara, qurumlara aiddir” [2, s.52].

Müəllif təhsildə islahatların köklü dəyişmələr, insanların düşüncəsində, həyat fəlsəfəsində, eləcə də dəyərlər sistemində əsaslı yeniləşmələr tələb etdiyini nəzərə çatdırır. Tədqiqatçının fikirlərinə əsasən, bu, həm də milli kimlik və özünüdərk anlayışı ilə əlaqədardır. Dünyada gedən amansız rəqabətdə qalib gəlməyin, üstün olmağın yeganə yolunu müəllif yalnız keyfiyyətin yüksəldilməsinin vacibliyində görür:

“Müasir dünyada ali məktəblər ağır rəqabətə, bəzən qlobal rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti qarşısında qalır. Bu zaman yeganə çıxış yolu özünü digərlərdən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirməkdən ibarətdir. Daha keyfiyyətli təhsil verən, daha böyük nüfuza malik olan təhsil müəssisələri güclü rəqabət qarşısında daim axtarış aparmağa, yeniləşməyə məcbur olur, keyfiyyətə baxışını genişləndirməyə və dəqiqləşdirməyə çalışır” [2, s.52].

Həmçinin burada tələbənin də keyfiyyətin ölçülməsindəki təsiri məsələsinə aydınlıq gətirilib. Müəllifin fikrincə, tələbənin uğuru, yüksək keyfiyyət göstəriciləri

birbaşa ali məktəbin gücünü, effektivliyini nümayiş etdirən başlıca faktordur. Beləliklə, dünya və Amerika təcrübəsinin təhlili əsasında yazılan məqalə bizə ali təhsil müəssisələrinin kadr hazırlığı prosesində “süzgəc” rolunu oynadığı qənaətinə gəlməyə ciddi əsas verir ki, bu da keyfiyyətin ən vacib ölçü meyarlarından biridir.

Professor Ramiz Məmmədşadənin “Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi” adlı tədqiqat əsəri keyfiyyət anlayışını hərtərəfli izah edən digər bir nümunədir. “Təhsilin keyfiyyəti idarəetmə obyektidir” adı ilə başlayan əsər bütövlükdə təhsildə keyfiyyət probleminin aktualıq səbəblərini araşdırır. Aparılan yanaşmalardan fərqli olaraq, burada psixoloji amilə də xüsusi diqqət ayrılıb.

Tədqiqat əsərində təhsil keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, funksiyaları, idarə olunma üsulları, müasir dövrdə problemin aktualıq səbəbi, təhsil standartları kimi mühüm məsələlərə aydınlıq gətirilsə də, təhsildə keyfiyyət probleminə orta məktəb prizmasından yanaşılır.

Professor Müseyib İlyasovun müəllifi olduğu “Təhsildə keyfiyyət problemi: ənənədən innovasiyaya” adlı məqaləsi də bu problemin toxunulduğu tədqiqat nümunələrindən hesab olunabilir. Məqalədə müxtəlif dövrlərdə aparılan çoxsaylı eksperimentlər, tətbiq olunan metodlar, irəli sürülən mülahizələr müəyyən müvəffəqiyyətlərin əldə olunmasına münbit şərait yaratsa da, hələ də bəzi problemlərin öz həllini gözlədiyinə diqqət çəkilir. Cəmiyyətin inkişafı, yeniləşməsilə əlaqədar artan tələblər keyfiyyət anlayışında da özünü biruzə verir. Təhsilin çoxmənəli anlayış olduğunu qeyd edən tədqiqatçı uğur qazanmanın yolunu, keyfiyyətin əsasını dərk etmədə görür:

“Təhsili dərk etmənin əsas yolu, onun açarıdır. Təhsildə kəmiyyət və keyfiyyət artdıqca dərk etmə və anlamanın səviyyəsi də yüksəlir. Bu proses insanın özünün axtarışı, fəaliyyəti ilə baş verdikdə isə anlamanın səviyyəsi də artır və məhz bu zaman təhsil nəticə kimi özünü göstərir. Konfutsi yazırdı: “Mən eşidəndə unuduram, oxuyanda yadda saxlayıram, özüm yaradanda dərk edirəm” [3, s.12].

Dünya klassiklərinin fikirlərindən gətirdiyi sübutlarla öz fikirlərini zənginləşdirən professor keyfiyyət anlayışında tərbiyənin də müstəsna rolunu qeyd edir. O tərbiyəni daha üstün hesab edərək mənəvi-əxlaqi təhsilin önəmini xüsusi vurğulayır:

“Təhsilin müxtəlif növləri içərisində ən yüksək nəticəni mənəvi-əxlaqi təhsil tutur. Tərbiyə təhsildən üstündür, çünki, insanı tərbiyə yaradır” [3, s.16].

Əsərdə təhsilin əsas hərəkətverici qüvvəsinin uşaq, şagird, tələbə olduğu qeyd olunur. Müəllifin fikrincə, təhsil təhsilalanı inkişaf etdirməyə, onu bir şəxsiyyət olaraq formalaşdırmağa, təkmilləşdirməyə yönəlməlidir. Yəni təhsil şəxsiyyətyönlü olmalıdır. Müəllif haqlı olaraq təhsilin hafizə və yaddaşı məlumat və anlayışlarla doldurmağa deyil, ağıl inkişaf etdirməyə, onu cilalamağa yönəlməsinə tərəfdardır. Təhsili xarakterizə edən əsas qüvvə hesab edilən tədqiqatçı onunşəxsi keyfiyyətlərin üzə çıxarılması və inkişafında da müstəsna roluna diqqət çəkir. Onun qənaətinə, təhsil prosesində tələbələrin tərbiyəvi inkişafı, onlar həyatda fəal mövqe tutan, yaradıcı, çevik tərbiyəli, təşəbbüskar, özünü daima aktuallaşdırmağı və təkmilləşdirməyi bacaran yüksək intellektə sahib azad düşüncəli şəxsiyyətə çevrilməlidirlər. Daha dəqiq ifadə etsək, təhsil şəxsiyyətyönlü olmalı və şəxsiyyət formalaşdırmağı qarşıya məqsəd kimi qoymalıdır. Çünki şəxsiyyətyönlü təhsil təhsilalanın tərbiyəsinin inkişafına, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyətin tərbiyəsi tapmasına səbəb olur, onun idraki və mənəvi tələbatını təmin edir. Belə ki, nəticə olaraq, bu əsərdə tələbə təhsilin inkişafının əsas müəyyənedici amilini göstəricisi hesab olunur.

Məhbubə Məmmədova da “Təhsilin keyfiyyəti anlayışı barədə” adlı elmi məqaləsində məsələyə oxşar mövqe nümayiş etdirir və problemin kökündə şəxsiyyət amilinin dayandığını qeyd edir.

“Burada inkişafın mərkəzində dayanan və onu özünün şəxsinə daha çox ifadə edən bilməsi ilə fərqlənən vətəndaşdır və hər şeydən öncə, şəxsiyyətdir. Şəxsiyyət amili müasir Azərbaycan təhsilinin işgüzar və daim hamını düşündürən təhsil müstəvisində dayanmışdır. Doğrudur, şəxsiyyət özünün aparıcı roluna görə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdür. Lakin bu gün təhsilin inkişaf etdiyi bir zamanda və alimlərin baxımında həmin inkişafın müxtəlif cür dövrləşdiyi bir vaxtda şəxsiyyət təhsil mexanizminin daha yeni bir həlledici amilinə çevrilmişdir” [5, s.5].

M.Məmmədova da şəxsiyyətyönlü təhsilin müsbət tərəflərinə diqqət yönəldərək humanizm və demokratizm mövqeyindən çıxış edir. O da, inkişafın mərkəzində şəxsiyyət amilinin dayandığını, şəxsiyyətin təhsil mexanizminin həlledici

amili olduğunu bəyan edir, bununla yanaşı, birgə əməkdaşlığın da vacibliyini vurğulayır. Keyfiyyəti bir tam olaraq izah edən müəllif təhsilin də tam olduğu halda yüksək keyfiyyət göstəricilərinə sahib ola biləcəyini qeyd edir. Müəllif belə hesab edir ki, təhsildə keyfiyyətin ən önəmli komponentlərindən biri müəyyənlanmış təlim standartlarının mövcudluğudur.

ADPU-nun ümumi pedaqogika kafedrasının doktorantı Gülşən Orucova “Təhsil prosesinin humanistləşdirilməsinin bəzi məsələləri” adlı məqaləsində təhsil-tərbiyə proseslərində humanistləşdirmə prosesinin mahiyyətinə aydınlıq gətirilir, bu məsələ cəmiyyətin ən mühüm mənəvi dəyəri kimi araşdırılır. Təhsili cəmiyyətin və dövlətin mənəvi, sosial, iqtisadi və mədəni inkişafının əsas sütunu hesab edən müəllif təhsilin keyfiyyətini məsuliyyət prinsipi ilə əlaqələndirir. Məqalədə əksini tapan məsələlərdən biri də formal mənimsəmədir:

“Təlimdə əsas məqsəd alınmış məlumatı ancaq yadda saxlamaq deyil, həm də onun əvvəlki məlumatla qarşılıqlı əlaqəsini başa düşməkdir. Məlumatların, formul və təriflərin mexaniki əzbərlənməsi biliklərin formal mənimsənilməsinə səbəb olur. Formal mənimsəmə isə insanın əqli inkişafına kömək etmir, yaradıcılığa deyil, doqmatizmə gətirib çıxarır. Biliyi mənimsəmənin səviyyələri (tanışlıq, bilik, bacarıq, vərdiş) təhsil prosesində nəzərə alınmalı, nəticədə onlar dəyərlərə çevrilməlidir” [6, s.33].

Təhsili cəmiyyətin və dövlətin mənəvi, sosial, iqtisadi və mədəni inkişafının əsasını hesab edən müəllif müstəqil, azad və mədəni cəmiyyətin quruculuğunda da təkəverici rolunu nəzərə çatdırır. Təhlilini apardığımız digər əsərlər kimi, bu məqalə də şəxsiyyətə sistemli yanaşmanın vacibliyini xüsusi qeyd edir. Müəllifin qənaətinə, pedaqoji prosesin keyfiyyət dərəcəsinin yüksəldilməsi birbaşa olaraq bu amildən asılıdır. Məqalədə təhsil prosesinin müəyyən aspektləri, keyfiyyət göstəriciləri orta ümumtəhsil müəssisələrində səviyyəsində araşdırılır, müasir dövrdə humanistləşdirilməsi qarşıya qoyulmuş vacib pedaqoji problemlərdən biri hesab olunur. Təhsildə keyfiyyət meyarı olaraq təhsilalan qismində şagirdin rolu ön plana çəkilir.

“Kaspi” qəzetinin 25 fevral 2011-ci il nömrəsində “Ali təhsildə keyfiyyət problemi” adlı məqalə ilə çıxış edən İlham Quliyev bu istiqamətdə mövcud problemlərə misal olaraq cəmiyyət və keyfiyyət arasındakı uçurumu göstərir. Azərbaycan ali təhsil sistemində yeni

proqram və yanaşmalara ehtiyacın olduğunu vurğulayan müəllif universitetlərin gələcəkdə ixtisaslaşmış kadr yetişdirmələrinin əhəmiyyətini qeyd edir. Onun fikrincə, diplom formalı xarakter daşıyır, əsas önəmli məsələ ixtisasa peşəkar yiyələnmə bilməkdir.

Məqalədə həmçinin əsas problemlərdən biri kimi kadr korpusu və aşağı məvacib də qeyd olunur. Kadrların gələcəkdə ixtisasdan kənar sahədə işləməyi təhsil keyfiyyətinin aşağı olmasının əsas göstəricisi hesab edilir: “Bizim ali təhsil müəssisələrinin əsas problemlərindən biri kadr korpusu ilə bağlıdır. Məsələ burasındadır ki, universitetlərdə əməyin qiymətləndirilməsi yüksək səviyyədə olmadığından ixtisaslı kadrların bir qismi öz gələcəyini başqa sahələrlə bağlayır. Universitetlərdə dərs deməyi isə ikinci işləri kimi görürlər. Eyni zamanda əmək haqları aşağı olduğundan müəllimlər bir deyil, bir neçə universitetdə işləməyə məcburdurlar. Digər tərəfdən, sovet dövründən qalma tədris korpusu sürətlə qocalmaqdadır. Onları əvəz etmək üçün Avropa təhsil standartlarını ölkəmizdə bərqərar etməyə qadir olan gənc kadrlar isə kifayət qədər deyil. Pedaqoqların peşə səviyyəsinin yoxlanılması, mütəmadi olaraq attestasiyanın keçirilməsi praktikası yoxdur” [4, s.5].

Problemlər sırasında qəbul edilən, lakin tətbiq olunmayan Bolonya sistemi də mövcuddur. Müəllifin sözlərinə əsasən, dünya praktikasının tətbiq edilməməsi təhsildə keyfiyyətin geriləmə səbəblərindən biridir:

“Ali məktəblərimizin digər problemi bolonya prosesinə qoşulmaqla əlaqələndirilə bilər. Ölkədəki ali təhsil müəssisələrinin hamısı bu prosesə qoşulduqlarını bəyan etsələr də, bunu praktiki cəhətdən reallaşdırma bilməyiblər. Onların tədris proqramlarında ciddi dəyişikliklər edilməyib. Proqramlar cüzi dəyişikliklərlə yeni sistemə uyğunlaşdırılıb. Universitetlərimizin əksəriyyəti Bolonya prosesinə sanki məcburiyyətdən qoşulublar” [4, s.5].

Ali təhsil müəssisələrimizin dünya universitetlərilə rəqabətə davamlılığını çətinləşdirən əsas məsələlərdən biri də maddi-texniki bazanın çatışmazlığıdır. Professional və operativ məlumat sistemləri, güclü internet şəbəkəsi, müasir avadanlıqlar dünya praktikasının reallaşmasına kömək edəcək mühüm həll yollarıdır. Ümumilikdə isə ali səviyyədə keyfiyyətin yüksəldilməsinə orta məktəblərdən başlanılmalıdır:

“Milli Məclisin deputatı, təhsil sahəsində böyük təcrübəyə malik Asəf Hacıyev isə hesab edir ki, ali təhsil sahəsindəki problemlərin həlli üçün orta məktəb, qəbul prosesi və ali təhsil arasında lazımi koordinasiya yaradılmalıdır. Onun fikrinə, universitetlərimizin reyting siyahılarına düşmə bilməmələri bizim üçün ciddi birsiqnal olmalıdır. Buna əsaslanaraq ali təhsil sahəsindəki islahatları sürətləndirməliyik.

A.Hacıyev deyir ki, ali təhsilin keyfiyyətinin artırılması çox mürəkkəb məsələdir. Bunun üçün təkə ali təhsil müəssisələri çalışmamalıdır. Keyfiyyətin artırılması üçün işə orta məktəblərdən başlanılmalı, qəbul sistemi keyfiyyətli olmalıdır” [4, s.5].

“Təhsilin keyfiyyəti nədir?”, “O, necə müəyyən olunur?” kimi suallar T.Hacıyevanın “Təhsilin monitorinqi, qiymətləndirilməsi və keyfiyyəti” adlı araşdırma məqaləsində də öz əksini tapıb. Müəllifin fikrincə keyfiyyətin müəyyən olunmasında və inkişafında əsas şərtlər obyektivlik, dolayısıyla obyektiv qiymətləndirmə amilidir.

Təhsilin keyfiyyəti əldə olunan nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunmuş meyarlara (standartlara) nisbəti ilə müəyyən olunur. Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici təlim nəticələridir və bu nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyəti üzərində çıxaran etibarlı mənbə hesab olunur. Milli qiymətləndirmə mövcud təhsil proqramlarının real tələbata uyğunluğunu araşdırmağa, onların keyfiyyətini müəyyənləşdirməyə, beynəlxalq qiymətləndirmənin nəticələri isə ölkədə təhsilin keyfiyyətinin digər ölkələrlə müqayisəsinə imkan yaradır” [1, s.10].

Həmçinin. professor Əfqan Abdullayevin “Ali məktəblərdə keyfiyyəti necə təmin etməli” adlı məqalə də məsələnin nəzəri aspektlərinin əks olunduğu tədqiqat nümunəsidir. Məqalədə ali məktəbdə keyfiyyəti yüksəltmək istiqamətində atılması uğurlu nəticələnlə biləcək addımlardan bəhs olunur. Müəllif Avropa təhsil sisteminin Azərbaycan təhsilinə inteqrasiyasının müvəfəqiyyət gətirəcəyinə inanır və bunun labüdlüyünü qeyd edir. Onun qənaətinə, dünya təcrübəsində öz təsdiqini tapan üç modelin - İngilis, Fransız və Amerika təhsil sistemi modelinin tətbiqi yüksək keyfiyyətin təminatına çıxır açacaq:

“Demək olar ki, vahid Avropa Ali Təhsil məkanının yaradılması bugün Azərbaycan ali məktəbləri üçün təhsilin səviyyə və keyfiyyətini diqqətlə nəzərdən keçirmək üçün ciddi səbəbdir. Bu çətin, lakin maraqlı bir yoldur, o, ali məktəblər, təhsil nazirliyi və hökumətin fəaliyyətinin bir çox aspektlərini yenidən dərk etməyi tələb edir. Vahid Avropa Ali Təhsil

Məkanına inteqrasiyaya gedən yol mütləq keyfiyyətin təmin olunmasından keçir. Dünya təhsil təcrübəsində keyfiyyətin təmin olunmasının daha çox üç modeli – İngilis, Fransız və Amerika modelləri diqqəti cəlb edib” [1, s.10].

Tələbələrin də keyfiyyətdəki roluna toxunan müəllif ali məktəb məzunlarının əksəriyyətinin fərqli peşələrə yiyələnməsinin səbəbini də məhz ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində əsas problem kimi göstərir. Tələbələrin yüksək təcrübəyə yiyələnməsinin vacibliyi, bitirdiyi ixtisaslara uyğun işlə təmin olunma imkanlarına sahib olmaları onların motivasiyasını artıracaq ən başlıca səbəblərdən və keyfiyyəti yüksəldəcək əsas faktorlardandır.

Ədəbiyyatın təhlilində təhsildə keyfiyyət anlayışının izahını verməyə, tələbənin bu keyfiyyətin təminatındakı rolunu aydınlaşdırmağa çalışdıq. Bu günədək tədqiqata cəlb olunan əsərlərdə təhsildə keyfiyyət anlayışına dairəşdirmələrdən bəhrələnsək də, problemin daha çox orta-məktəb prizmasından işıqlandırıldığı qənaətinə gəldik. İ.Quliyevin “Ali təhsildə keyfiyyət problemi”, “H.İsaxanlının “Təhsildə keyfiyyət konsepsiyası və Amerika təcrübəsi”, Ə.Abdullayevin “Ali məktəblərdə keyfiyyəti necə təmin etməli” kimi araşdırmaları isə bizə məsələyə ali məktəb müstəvisindən yanaşıldığını və tələbələrin də prosesdəki rolunun qabardıldığını söyləməyə bizə əsas verir.

1.2. Ali məktəbdə keyfiyyətin yüksəldilməsi müasir dövrün tələbi kimi

Müasir dünyada təhsildə bərabərsizliklər adətən, yüksək keyfiyyətli təhsilə çıxışın məhdudlaşdırılması (və ya bəzən qeyri-mümkün) kimi özünü göstərir. Bu bərabərsizlik ali təhsilin formal əlçatanlığı ilə ortaya çıxır. Zamanla bu, təhsilin keyfiyyətinə, diplomların status dəyərinə, intellektual potensialın real məhsuldarlığının keyfiyyətinə təsir göstərmişdir. Qərbin “təhsil-peşə/iş-gəlir” sxemi Rusiyada “gəlir-təhsil-peşə”/iş sxeminə çevrildi. Halbuki, birinci komponent təhsilin açarı idi. Nəticə etibarilə, Rusiyada təhsil yüksələn sosial hərəkətilik amili olmaqdan çıxdı [29, s.90].

Bu baxımdan, ali təhsildə sosial bərabərsizliyin amili kimi ilkin kapitalların bərabərsizliyini araşdıraq. Biz fərz edəcəyik ki, ilkin kapital məktəb məzunu ailəsinin sosial statusunu (onun sinifə/təbəqəyə, qrupa mənsub olması) özündə əks etdirən resurs fondunu nəzərdə tutur; valideynlərin iqtisadi, mədəni və peşə-təhsil funksiyası (yaşayış

sahəsi; fərdi, fiziki, intellektual və psixi vəziyyətlər; cins; ailədə böyüklük (kiçik, böyük, orta uşaq); milliyyət (çoxluq/azlıq).

Qərbdəki sosioloji ənənə sosial bərabərsizliyin amilləri və ya təkrar istehsalı, onun məğlubedilməzliyi və onu tənzimləmə yolları ilə bağlı çoxsaylı baxışları təqdim edir.

Bununla belə, bu tədqiqatçılar bərabərsizliyin qaçınılmaz olduğunu, tamamilə aradan qaldırılmasının qeyri-mümkün olduğunu və yalnız bəzi kompensasiya mexanizmlərindən istifadə etməklə yumşaldılmasını qeyd edirlər.

2014-cü ilin oktyabr ayında Herzen Dövlət Pedaqoji Universitetinin İqtisadiyyat və İdarəetmə İnstitutunun professor-müəllim heyəti arasında universitet tədrisində müəssisə, firma, təşkilat və regionların idarələrinin işçilərinin cəlb edilməsinin effektivliyini qiymətləndirmək məqsədilə keçirilən məqsədyönlü sorğuda 45 müəllim iştirak etmişdir. Sorğu təcrübəyönümlü (praktik) fənlərin tədrisinə yuxarıda adları çəkilən idarəçi və mütəxəssislərin cəlb edilməsinin vacibliyi barədə fikirlərin öyrənilməsi məqsədi daşıyırdı. 5 ballıq sistemlə dəyərləndirilən sorğuda nəticələr belə idi:

- Son dərəcə vacib (beş bal);
- Olduqca vacib (dörd bal);
- Müəyyən şəraitdə vacibdir (üç bal);
- Aşağı əhəmiyyət dərəcəsi (iki bal);
- Tamamilə əhəmiyyətsiz (bir bal).

Sorğuda iştirak edənlərin 84 faizi belə mütəxəssislərin real problemlərə və onların həlli yollarına daha dəqiq yanaşma qabiliyyətini nəzərə alaraq ali təhsil sistemində praktik təcrübənin vacibliyini (beş-dörd bal) qeyd edib.

Təcrübəçilərin tədrisin tələblərinə uyğunluq dərəcəsinin ölçülməsi ilə bağlı keçirilən sorğuya isə respondentlərin 52 faizi “belə mütəxəssislər universitet müəllimliyinə tələblərinə cavab vermir” fikr ilə münasibət bildirib.

“Sizcə, praktikantlar universitetin müəllim olmaq dəvətinə necə cavab verərdilər?” və “Onların belə bir təklifi rədd etmək üçün əsasları nə ola bilər?” suallarını cavablandırarkən bu ideyanı dəstəkləyən respondentlərin 56 faizi peşəkarların iştirakı onların sayının az olacağını söylədi. Onlar bunu “mərhələ qorxusu”, müəllim hazırlığının olmaması və uçotun aparılması zərurəti, habelə saatlıq əmək haqqının tətbiqi ilə izah etdilər.

Mühazirəçilərin 1,8 faizi isə suala cavab verməkdə çətinlik çəkib.

“İşəgötürənlər və universitetlər arasında qarşılıqlı əlaqənin hansı formaları mümkündür?” sualını cavablandırarkən, rəspontendlərin 40 faizi praktikumları, iş yerində təlimləri və işə qəbulu praktikantların iştirakından daha faydalı hesab etdiklərini söylədi.

Ölkə daxilində yaşayan müxtəlif sosial təbəqələr və fərdlər üçün ali təhsilə çıxışda bərabərlik göstəriciləri ilk növbədə regional səviyyədə təhsilin səmərəliliyi ilə əlaqələndirilir. Təhsilin keyfiyyətinin sosial göstəriciləri işçi qüvvəsinə tələbat, peşə hazırlığı sahələrinin əmək bazarının tələblərinə uyğunluğu, məşğulluq və qabaqcıl təhsilə can atma ilə bağlı məlumatların dinamikası, habelə regionların kadr potensialının təhsil potensialıdır. Sonuncuya orta təhsil səviyyəsi, dövrlər və təhsilin yüksəldilməsi səviyyəsi daxildir. Bu, regionların resursları haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Bununla belə, təhsilin və onun spesifik alt sistemlərinin insan resurslarına təsirini sosial həyatın digər amillərinin təsirindən ayırmaq çətindir. Ona görə də bu göstəricilərin təhsilin keyfiyyətinin birbaşa sübutu ola bilməz.

Dünyada ali təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının və xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, təhsil prosesi açıq sistemdir və dinamikasına görə sərt meyarlarla idarə olunmur, lakin daha çox sosial inkişafdən və bu sahədə aparılan islahatlardan asılıdır. Eyni zamanda, bu, böyük dərəcədə müxtəlif regionlarda mövcud olan təhsil sistemlərinin ənənələri ilə şərtlənir. Bu fakt Qərbi Avropa ölkələrində bir neçə növ keyfiyyət təminatı standartlarının mövcudluğunu izah edir [34, s.236].

Universitetlərdə transformasiya proseslərinin digər mühüm tendensiyası informasiya məkanının səmərəliliyinin keyfiyyət meyarına və təhsil xidmətləri bazarında universitetin mövqeyinə müəyyən statusun verilməsidir. Marketing qaydalarına görə, şirkət öz xidmətlərini təbliğ etməlidir, deməli, “təhsil xidmətinin “qablaşdırması”, yəni kursların və mövzuların adları, mühazirəçilərin adları, vəd edilən nəticələr parlaq və cəlbedici olmalıdır. O, istehlakçını cəlb etməli və ona müəyyən xidmətdən istifadənin keyfiyyəti və rahatlığı barədə qısa şəkildə məlumat verməlidir. Burada hər şey istehlakçının kimliyindən və nə istədiyindən asılıdır” [23, s.65].

Bu yaşda gənclər ən çox peşə fəaliyyətlərində mənalı nəticələr əldə etməyə, xüsusilə uğurlu karyera qurmağa, özünü həyata keçirməyə və potensialını reallaşdırmağa, yüksək sosial statusa və maddi rifaha nail olmağa yönəlmişlər. Üstəlik, onlar bilirlər ki, ali təhsilin mövcud mexanizmləri sonradan peşəkarlıq üçün kadr hazırlığının keyfiyyətinə kömək etmir.

Beləliklə, iddia edə bilərik ki, ali peşə təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi kontekstində aşağıdakı iki əsas tendensiya müşahidə olunur:

- işəgötürənlərin çevik, texnologiyanı bilən, sosialyönümlü gənc mütəxəssislərdən gözləntiləri ilə real istehsal şəraitində gənc mütəxəssislərin səriştələrinin uyğunlaşdırılması və inkişafı texnologiyaları səviyyəsində bu gözləntilərin ödənilməsi üçün elmi-pedaqoji əsasların kifayət qədər olmaması arasında aşkar uyğunsuzluq; sosial və biznes fəaliyyəti;
- universitet məzunlarının istehsal sferasına getdikcə artan axını, onların istehsal və təşkilat standartlarına uyğunlaşdırılması üçün əlavə xərclər tələb edir.

Dünyada, eləcə də ölkəmizdə təhsil imkanlarının bərabərliyinin təmin edilməsi problemi xüsusi aktualıq kəsb edir. Paytaxtın və regionların əsas universitetlərində özünü büruzə verən milli təhsil məkanının mərkəzi ilə periferiyası arasında uçurum genişlənməyə başlayıb.

Bununla əlaqədar olaraq biz ərazi məhrumiyyəti fenomenini müşahidə edirik. Məhrumiyyət dedikdə yüksək keyfiyyətli təhsil almaq üçün yaşayış şəraitinin yetərli olmadığını başa düşürük.

Kəndlərdən və kiçik şəhərlərdən olan məktəb məzunları yüksək keyfiyyətli təhsil əldə etmək üçün təkcə yaxşı akademik qeydlərə malik olmamalı, həm də təhsil müddətində yaşayış, məmləkətlər və dolanışıq imkanları, təhsil aldıkları yerlərdə çatmaqda nəqliyyatla bağlı mürəkkəb və bahalı problemlərlə üzləşməməlidirlər.

Potensial universitet tələbələrinin yaşayış sahəsindən asılı olaraq ali təhsilə çıxışı getdikcə diferensiallaşır. Təcrübələr sübut edir ki, dünyada, o cümlədən Azərbaycanda orta məktəbi bitirənlərin böyük əksəriyyəti üçün universitet məzununun öz məmləkəti ilə yaxınlığı amili getdikcə daha mühüm rol oynayır. Buna görə də ali təhsilin ərazi əlçatanlığı əksər məktəbi bitirənlər üçün yaşadıkları ərazi və ya bölgənin inzibati mərkəzi ilə məhdudlaşdırılır.

Bundan əlavə, cəmiyyətimizin xüsusiyyətlərinə əsasən, regional universitetin universitet diplomuna sahib olmaq iş ilə təminatə zəmanət vermir. Bəzi işəgötürənlər yerli universitetləri bitirmiş abituriyentləri rədd edir, eyni zamanda gənc mütəxəssislərin çatışmazlığından şikayətlənirlər.

Universitetlərin regionun inkişafına təsiri [10, s.64]:

<i>Təsir növü</i>	<i>Təsirin təzahürü</i>
Siyasi	Əhalinin siyasi strukturunun dəyişməsi, onun siyasətdə daha fəal iştirakı
Demoqrafik	Digər bölgələrdən gənclərin cəlb edilməsi, regionda mütəxəssislərin sayının artırılması, əhalinin cins və yaşa görə tərkibinə, miqrasiyaya, nəhayət, regional əmək bazarına təsir göstərir.
İqtisadi	Ərazinin infrastrukturunun inkişafına, iqtisadiyyatın ona bitişik sahələrinin intellectual və texnoloji inkişafına, vəsait axınının artmasına, kiçik biznesin inkişafına təsiri.
Mədəni	Kitabxanaların, muzeylərin və s. inkişafı, mədəni mühitin formalaşdırılması
Yenilikçi	Ən müasir texnologiyaların tətbiqi, universitetlərin bazasında sənaye parklarının və ya biznes inkubatorların yaradılması, perspektivli mütəxəssislərin hazırlanması, məsləhətlərin verilməsi
Sosial	Məşğulluq problemlərinin həlli, regionun social strukturunun yaxşılaşdırılması

Regionlarda tələbələrin yüksək keyfiyyətli peşə hazırlığına çıxışı problem olaraq qalır. Təhsilə çıxış imkanlarının və məktəbi bitirənlərin maddi vəziyyətinin qarşılıqlı asılılığı haqqında təfərrüatlara varmadan, yüksək keyfiyyətli peşəkar hazırlığın imkanlarının bərabərliyini təmin etmək üçün regional institusional mexanizmlərin prosesə cəlb edilməsi probleminin həlli yollarını araşdıraq.

Təhsilin inkişafının səmərəli idarə edilməsi və məzunların məşğulluğu probleminin həlli regional strategiyadan birbaşa asılıdır. Bu, bir qayda olaraq, yalnız ümumi şəkildə həll edilə bilən təhsil ehtiyac iməsələlərinin regionlar üçün dəqiqləşdirilməsi zərurətini ortaya qoyur. Onlar aşağıdakılardır:

- müəyyən regionda ali təhsilin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin meyarları;
  - regionlarda kadr strukturlarının demoqrafik xüsusiyyətlərinin və dinamikasının qiymətləndirilməsi;
  - sosial tərəfdaşlığın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması;
  - təhsilin məzmunu və keyfiyyəti ilə bağlı onun ehtiyac və tələblərinin araşdırılması
- [9, s.64].

Regional sosial sistemin tələbatının ödənilməsi, fikrimizcə, bütövlükdə ali təhsilin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün ümumi meyar kimi çıxış edə bilər, halbuki bu ehtiyacların xarakteri ali təhsilin sosial-iqtisadi kateqoriya kimi səmərəliliyinə yanaşmanı müəyyən edir.

Maliyyə planlarının nəzərdən keçirilməsi, siyasətin dəyişdirilməsi, yenidən təşkili, kadr islahatları, sosial və mədəni tədbirlər regionun təhsil potensialının inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan tipik idarəetmə metodlarıdır.

Fikrimizcə, obyektivliyə və uğura maksimal yaxınlaşmaya nail olmaq üçün bir sıra amilləri nəzərə almaq lazımdır:

- 1) tələbənin əldə etdiyi bilik, təcrübə və bacarıqların, tədqiqatın keyfiyyəti;
- 2) tələbənin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri (seçilmiş peşəni davam etdirmək əzminin dərəcəsi, tələbənin bir növ sosial-psixoloji portreti);
- 3) işəgötürənlərin məzunlar haqqında fikirləri, onların ixtisası üzrə çalışıb işləməməsindən asılı olmayaraq tələbələrin əldə etdikləri təlimlərə baxışları.

Bununla belə, qeyd edə bilərik ki, ikinci amil universitetlərdə keyfiyyətin qiymətləndirilməsi sistemlərində təmsil olunmur (və ya sadəcə olaraq nadir hallarda təmsil olunur), halbuki birinci amil daha dolğun metodoloji əsaslandırma ehtiyac duyur, üçüncü amil isə bu baxımdan yenidən nəzərə alınmağa başlayır.

Ümumilikdə, universitet hazırlığı keyfiyyətinin fərdi meyarları aşağıdakı qruplardan ibarətdir:

- 1) mühazirələrdə və müstəqil şəkildə əldə edilmiş nəzəri biliklər;
- 2) peşəkar bacarıqlar (dərslərdə möhkəmləndirilmiş biliklər);
- 3) praktiki bacarıqlar (bilik və təcrübə gələcək iş ən çox bənzəyən şəraitdə tətbiq olunur: simulyasiya məşqləri, layihə işi, praktiki təlim, sənayedə yerləşdirmə);
- 4) tədqiqat bacarıqları və yaradıcılıq (tələbələrin tədqiqatı).

Avropa təcrübəsini nəzərə alaraq, ölkəmizdə ali təhsil universitetdaxili keyfiyyət təminatı sistemləri, eləcə də onun effektivliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi (monitorinq) sisteminin yaradılmasını tələb edir. Hazırda təhsilin keyfiyyətini təmin edən bu sistemin effektivliyi universitetin akkreditasiyasının əsas göstəricilərindən biridir. Bununla belə, hazırda formal, bürokratik mənada “effektiv/effektiv olmayan universitet” anlayışına çevrilmiş universitet təhsilinin faydalılığının ölçülə bilən meyarları, yəni tələbələrin sayı, qazanılan dərəcələr və tezislərlə bağlı sual yaranır.

Digər ölkələrin universitetlərinin təcrübəsi göstərir ki, onların uğuru böyük dərəcədə öz keyfiyyət idarəetmə sistemlərini yaratmaqla istehlakçıya istiqamətlənmədən asılıdır. Sənayeləşmiş ölkələrin əsas universitetlərində universitetin fəaliyyətini əhatə edən iş sahəsi olan institusional tədqiqatlara cavabdeh olan şöbələr var [50, s.23].

Təhsilin keyfiyyəti daha çox universitetin idarə olunması sistemindən asılıdır. Konkret olaraq, bu, təhsil proqramının rəhbərliyi tərəfindən proqnozlaşdırılan nəticələrə nail olmaq üçün zəruri şərtlər toplusunun yaradılmasından, onların müəyyən edilmiş strategiyaya və ölkədə gedən dəyişikliklərə uyğun olaraq daim təkmilləşdirilməsinə və korreksiyasına hazırlığın formalaşdırılmasından asılıdır. Aydındır ki, təhsilin keyfiyyəti məzunların sərəştəlilik səviyyəsindən asılı olaraq cəmiyyət və dövlət üçün sosial xidmətlərin göstərilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu, təkcə insan resurslarının deyil, bütövlükdə sosial-iqtisadi sistemin təkrar istehsalı və inkişafı ilə birbaşa bağlıdır.

Bundan əlavə, müasir təhsil standartları tələb edir ki, mühazirələr universitet saatlarının 40 faizindən çox olmamalı, dərslərin ən azı 20 faizi isə, seminarlar və ya digər interaktiv təhsil fəaliyyətləri olmalıdır.

Təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin gündəlik, aralıq və yekun qiymətləndirmələrə əsaslanmasına baxmayaraq, tələbələr ali təhsil haqqında vahid diplom alırlar. Nə qədər qəribə olsa da, universitet məzunu heç vaxt C-dən (və ya ekvivalent qiymətdən) çoxalmamış olsa belə, tam ixtisaslı sayılır.

Məzunları fərqlənmə ilə bitirən tələbələr dövlət təşkilatlarında işəqəbul imtahanında heç bir imtiyazdan istifadə etmirlər və belə bir təşkilatda işə götürüldükdə daha yüksək vəzifə dərəcəsi verilmir.

Müvafiq təhsil və bunun nəticəsində tələbələrin səriştələrinin səviyyəsi arasında uyğunluğun olmaması səbəbindən professor-müəllim heyəti məzunların hazırlanmasının keyfiyyətinə görə ölçülə bilən məsuliyyət daşımır. Ona görə də təhsilin keyfiyyəti və dolayısı ilə onun qiymətləndirilməsi problemləri təkcə təhsildə deyil, bütövlükdə cəmiyyətdə müzakirə mövzusunda çevrilir.

Şübhəsiz, gələcək mütəxəssislərin hazırlanmasında ən böyük yük universitetlərin üzərinə düşür. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək məqsədəuyğun görünür ki, təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi ən mürəkkəb və eyni zamanda çox mühüm problemlərdən biridir. Bu problem həll edilmədən ali məktəblərin real rəqabət qabiliyyətini təmin etmək mümkün deyil. Problemin mürəkkəbliyi onunla izah edilir ki, universitet müəlliminin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi etibarlı olmalı, yəni elmi cəhətdən əsaslandırılmalı və əmək sərfinin kəmiyyət və keyfiyyətinin təyini zamanı bu performansın faydalılığı nəzərə alınmalıdır.

Universitetlərin fəaliyyətinin optimallaşdırılma prosesi gücləndirilməli, praktik mühazirəçilərin dəstəyi artırılmalıdır. Bunu nəzərə alaraq, hazırda tam ştatlı professor-müəllim heyətinin səriştəsinin artırılması problem də ortaya çıxır. Bu problem müəllimlərin biznes strukturlarında, perspektivli məzunların işə götürənlərinin müəssisələrində təcrübə keçməsi, habelə tələbələrin istehsalatda yerləşdirilməsi və təcrübə keçmələrinin təşkili ilə qismən həll edilə bilər.

Ali təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı problemlərin həllinin institusional mexanizmləri ilk növbədə ali təhsilin xidmət statusunun yaradılması ilə bağlıdır. Bu xidmətin keyfiyyəti universitetlərin həlledici rəqabət üstünlüklərindən biridir. Bu, ali təhsilin məqsədlərinin, sosial-mədəni rolunun və social əhəmiyyətli funksiyalarının dərk edilməsinə aiddir və onun məzmunu ilə bağlı məsələləri ortaya qoyur.

“Ali təhsilin keyfiyyəti son bir neçə onillikdə dünyanın bir çox ölkələrində ali təhsilin inkişafının əsas prioriteti hesab olunur” [24, s.1].

“Öz imicini artırmaq niyyətində olan universitetlər söylərini marketing kommunikasiyası məlumatlarına və xidmət keyfiyyətinə yönəltməyi düşünməyə təşviq edilir” [44, s.774].

Xidmət keyfiyyəti daha çox biznes və marketing sahələrində formalaşsa da, son dövrlər metodik olaraq təhsil sahəsində də genişləniib. Xidmət akademik qurumlar tərəfindən iki şəkildə təqdim olunur; ənənəvi xidmətlər və electron xidmətlər. Elektron xidmətlər populyar mövzuya çevrilib və təhsil xidmətinin electron xidmətini ölçmək üçün yeni ölçü göstəriciləri meydana gəlib.

1. “təhsildə əlavə dəyər;
2. təhsil məhsulunun planlaşdırılmış məqsədlərə, spesifikasiyalara və tələblərə uyğunluğu;
3. təhsil prosesində qüsurların qarşısının alınması;
4. təhsildə mükəmməllik” [44, s.302].

Mizikaci ali təhsildə yüksək keyfiyyəti müzakirə etmək üçün vacib olan prinsip və konsepsiyaları təqdim etmişdir:

- tələbələrin ehtiyaclarını və gözləntilərini təxmin etmək və qarşılamaq;
- transformasiya proseslərinin və sistemlərinin tanınması və təkmilləşdirilməsi;
- komanda işinin və əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- liderliyə, biliyə əsaslanan qərarlara və iştiraka əsaslanan idarəetmənin qurulması;
- faktların sistematik identifikasiyası və əks əlaqə sistemləri və statistic metod və ya alətlərdən istifadə əsasında problemlərin həlli;

və

- insan resurslarına – kollec və universitetlərdə çalışan insanlara həqiqi hörmət və onların inkişafı” [34, s.38].

Təhsilin keyfiyyəti bir institutun öz proqramlarını bazara çıxarması və digərləri arasında daha yüksək səviyyəyə çatması üçün sərvətdir.

İnformasiya sistemi də təhsil keyfiyyəti amilinə birbaşa təsir göstərən, ali təhsil müəssisələrinin bütün tərəfləri üçün həm akademik, həm akademik olmayan, həm inzibati, həm tələbələr, tədqiqatçılar, həm də bütün məlumat axtaranlar üçün çox faydalı və müasir dövrün tələbi kimi keyfiyyəti yüksəldən əsas amillərdən biridir. Ali təhsil müəssisələrinin inzibati hissələri və siyasətçiləri resursların idarəedilməsi, resursların bölüşdürülməsi, tələbələrin işəqəbulu və idarə edilməsi, strateji planlaşdırma və imkanların çatdırılması üçün informasiya sistemlərindən istifadə edirlər. Tələbələr öz akademik fəaliyyətlərini və ehtiyaclarını idarə etmək üçün mühazirə qeydləri, dərs vəsaitləri, imtahanlar, nəticələr, resurslar və s. kimi informasiya sistemlərindən istifadə edirlər;

“İnformasiya sistemləri müəyyən məqsədlər üçün birlikdə işləyən, müəyyən edilə bilən sərhədə malik qarşılıqlı əlaqəli məlumat və bilik komponentləri kimi təsvir edilə bilən fənlərarası sistemlərdir. Beləliklə, İnteraktiv Tədris Sistemini öyrənmək və öyrətmək üçün məlumat və bilik sistemi kimi təsvir etmək olar” [45, s.164].

Sabry və AlShawi bu sahənin əvvəlki tədqiqat işləri əsasında İnteraktiv Öyrənmə Sisteminə daxil edilmiş beş əsas bilik komponentini təsvir etmişlər: bunlar məzmun, öyrənən, texnologiya, pedaqogika və qarşılıqlı fəaliyyətdir. İnformasiya sistemi aparat, proqram təminatı, insan, məlumat və biliklərin birləşməsidir.

“İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) tədris və öyrənmə, idarəetmə, tədqiqat və ictimaiyyətin iştirakı üçün sistemə inteqrasiya olunub” [54, s.54].

Elektron İnformasiya Sistemləri universitetlərdə və digər ali təhsil müəssisələrində akademik, qeyri-akademik, inzibati və digər işləri idarəetməyə kömək edir. İstifadəçilərin tələblərinə uyğun olaraq informasiya sistemlərinə yeni funksiyalar əlavə edilir və “Birgə iş sahəsi” yeni tendensiyaya çevrilir. Bu şəraitdə İnformasiya Sisteminin formalaşması və istifadəsi ali təhsil müəssisələri arasında daha yüksək səviyyədədir.

“İnformasiya sistemi tələbə xidmətlərini hazırda ənənəvi İnformasiya Sistemindən daha ucuz, asan, sürətli və dəqiq edir. Bu, universitetin iş yükünü və insan və fiziki

resursların cəlb edilməsini azaltmağa kömək edir. Tələbələr bir neçə saniyə ərzində məlumat əldə edə və akademik ehtiyaclarını yerinə yetirmək üçün daha təsirli bir şəkildə əldə edə bilirlər” [45, s.16].

İnformasiya sistemləri tələbələrə ünsiyyət bacarıqlarını, computer bacarıqlarını, komandada işləmə bacarıqlarını, birgə öyrənmə bacarıqlarını və s. “İnanılır ki, İnteraktiv Tədris Sisteminin istifadəsi ümumilikdə tələbələrə həm ardıcıl, həm də qlobal öyrənmə üslublarını uyğunlaşdırmaq, həmçinin tələb olunan bacarıqları inkişaf etdirmək baxımından dəstək ola bilər” [46, s.310].

Texniki təkmilləşdirmələrin sürətlə artması ilə universitetlər tələbələrə xidmətlər təklif etmək üçün yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarını qəbul edirlər. Ali təhsil sektorunda da bu tendensiyanın hazır olması ilə tədris və təlim mühiti təkmilləşmişdir.

Ali təhsil müəssisəsinin informasiya sisteminin xidmət səviyyəsi təhsil xidmətinin fəaliyyətini ölçən göstəriciyə çevrilmişdir. Bütün universitetlər və ali təhsil müəssisələri yaxşı qurulmuş informasiya sisteminə daxil olmağa çalışırlar. Buna görə də, informasiya sistemindəki nasazlıqlardan qaçaraq bunu reallığa çevirmək üçün insan resurslarına və fiziki resurslara sərmayəqoyulur.

Azərbaycan təhsil sistemində keyfiyyət dəyişikliyi müstəqilliyimizin əldə olunduğu illərə təsadüf edir. 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan sovet dövründən miras qalmış yüksək savadlılıq səviyyəsi ilə inkişaf etmiş təhsil sistemini saxlamağa davam etdi. Müstəqillik əldə edilən kimi ölkə keçmiş sovet ənənələrini inkar etdi və yeni iqtisadi və siyasi quruluşa uyğunlaşmaq üçün təcili dəyişikliklər üçün siyasət qurmağa başladı. 1994-cü ildə Ermənistanla atəşkəs haqqında razılığa gəldikdən sonra Azərbaycan yeni inkişaf yoluna qədəm qoydu. 1995-ci ildə xarici şirkətlərlə neft və qaz kəşfiyyatı müqavilələri imzaladı ki, bu da sektora qeyri-adi həcmdə beynəlxalq sərmayənin daxil olmasına səbəb oldu.

İqtisadiyyatın artımına baxmayaraq, təhsilin maliyyələşdirilməsi ümumi iqtisadi irəliləyişlərə uyğun gəlmədi: 2013-cü ildə təhsilə ayrılan ÜDM-in faizi 2,5%, ali təhsil və elmə cəmi 0,2% təşkil edib. Resurs çatışmazlığı təhsilin bütün səviyyələrində keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb oldu.

Yalnız beynəlxalq təşkilatların təhsil sahəsində iştirakı təhsil sektorunun, xüsusən də ali təhsilin keyfiyyət və inkişafına təsir edən əsas amil oldu. 1990-cı illərin əvvəllərindən Dünya Bankı, Avropa İttifaqı, UNICEF, Soros Fondu, IREX və Avrasiya Fondu kimi təşkilatlar xaricdəki azərbaycanlı tələbələrə sponsorluq etməyə, ölkəmizdə təhsil sahəsinə birbaşa qrantlar və kreditlər, proqramların başlanmasına texniki yardımlar göstərməyə başladılar.

Ölkəmizdə təhsilin keyfiyyətinə təkan verən bu dəyişikliklər qanunvericiliklə də dəstəklənib. Üç mərhələli dərəcə sistemi, özəl universitetlərin yaradılmasına icazə, mülkiyyət hüququ və təhsil haqqının təyin edilməsinə icazə “Təhsil haqqında” qanuna daxil edilib. Bu, 1992-ci ilin oktyabrında qəbul edilmiş təhsillə bağlı ilk milli qanunvericilik müddəası idi. Qanun təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara cavab verməsi üçün modernləşdirilməsi və yenilənməsi ilə bağlı ilk post-kommunist hökumət planlarını əks etdirirdi. Burada təhsil strukturu, ali təhsilin əsas konsepsiyaları və ali təhsil müəssisələri daxilində elm və təhsilin birləşdirilməsi açıqlanmışdır.

Ali təhsilə marağın artmasına təsir edən digər amil ölkədə peşə təhsilinin keyfiyyətinin aşağı düşməsi və onun dəyərinin aşağı düşməsi ilə bağlıdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra 15 il ərzində (1990-2005) peşə təhsili üzrə Ümumi İşlətmə Oranı (ÜİO) 38,9%-dən 14,2%-ə düşüb [67, s.9].

Təhsil qanunvericiliyi ilə yanaşı, tələbə qəbulunda edilən dəyişikliklər də ali təhsilin keyfiyyəti və inkişafında mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Ölkədəki ümumi böhranın nəticəsi kimi sürətlənmiş korrupsiya səviyyəsi tələbələrin işə qəbulunu dəyişmək üçün əsas hərəkətverici qüvvə olmuşdur. Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün Azərbaycan 1992-ci ildə universitetə qəbul proseslərində standartlaşdırılmış testi tətbiq edən ilk keçmiş Sovet İttifaqı ölkəsi olmuşdur. Bu imtahanların keçirilməsi üçün əsas inzibati orqan kimi Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası (TQDK) yaradılmışdır. TQDK Təhsil Nazirliyindən müstəqil fəaliyyət göstərir və birbaşa Prezidentə hesabat verirdi. Hazırda DİM (Dövlət İmtahan Mərkəzi) məktəblərin buraxılış imtahanlarını idarə edir, həm özəl, həm də dövlət ali təhsil müəssisələri üçün bakalavr və magistraturaya qəbul imtahanlarını təşkil edir və ali məktəblərə tələbələrin yerləşdirilməsini həyata keçirir.

Yeni keyfiyyət təminatı mexanizmlərinin tətbiqi ilə özəl qurumların sayının artması da dayandırıldı. 1995-ci ildə yeni yaradılmış 100 özəl qurumdan yalnız 10-u Təhsil Nazirliyinin ekspert komissiyası tərəfindən qiymətləndirildikdən və Nazirlər Kabinetindən icazə alındıqdan sonra formal hüquqi status qazanmışdır.

Ali təhsil sisteminin Bolonya prosesinin tələbləri ilə uyğunlaşdırılması və ali təhsil müəssisələrinin idarə edilməsində daha çox aydınlığa olan ehtiyac qanunvericilikdə yenilikləri zəruri etdi. İkinci Təhsil Qanunu 15 illik müzakirələrdən sonra 2009-cu ildə qəbul edilib. Keçid dövrü siyasi təlatümlərlə müşayiət olundu və yeni Qanunun qəbulu 2000-ci illərin sonlarına, ölkənin neft bumundan bəhrələnməyə və sürətlə inkişaf etməyə başladığı vaxta qədər təxirə salındı.

İkinci Qanun fəlsəfə doktoru və ya elmlər doktoru ilə yekunlaşan yeni doktorantura təhsili sistemini yaratdı, sonuncusu Sovet və Qərb doktoru dərəcələrinin qarışığıdır. Qanun aparıcı təhsil sənədi kimi təhsilin strukturunu və təhsil sistemini də aydınlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. O, ali təhsil müəssisələrini tədqiqat və tədris istiqamətlərinə əsasən universitetlərə, akademiyalara və institutlara bölən ali məktəblərin xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Bolonya Prosesinə qoşulmaq keyfiyyət dəyişikliyi ilə yanaşı, həm də ali təhsildə tələbə mobilliyini artırdı və müxtəlif mübadilə proqramlarında iştirak imkanları açmaq, universitet tərəfdaşlıqlarını genişləndirmək və kreditləri digər universitetlərə köçürməklə beynəlmilləşməyə müsbət təsir göstərdi. Hazırda Azərbaycan universitetləri Avropa İttifaqının Universitet Tədqiqatları üzrə Trans-Avropa Mobillik Proqramı (TEMPUS) və Erasmus+ kimi təhsil proqramlarında iştirak edirlər.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra qonşu dövlətlərlə siyasi əlaqələrin artması regionda tələbə mobilliyinin artmasına səbəb oldu və keçmiş sovet respublikaları arasında tələbələrin hərəkətinə töhfə verdi. Müstəqillik əldə etdikdən sonra İran kimi qonşularla münasibətlər sovet dövründəkindən daha möhkəm və yaxın oldu. Hazırda Azərbaycanda ən çox beynəlxalq tələbələr Türkiyədən (57%) və İrandan (13%) gəlir. Keçmiş Sovet İttifaqından (12%), əsasən də Türkmənistandan və Qazaxıstandan, eləcə də qonşu Gürcüstandan olan tələbələr də çoxdur.

2013-cü ildə Azərbaycanda 3971-dən çox beynəlxalq tələbə təhsil alıb ki, bu da ümumi tələbə kontingentinin 2,6%-ni təşkil edib. Bəzi universitetlər ingilis dilində beynəlxalq proqramlar təqdim etsə də, dövlət əsas kursların Azərbaycan dilində verilməsini tapşırır. Ona görə də Azərbaycan və ya rus dillərini mükəmməl bilmədikləri halda, əcnəbi tələbələrin bir və ya iki semestr Azərbaycan dili hazırlıq kursu keçməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycanda əcnəbi tələbələrin əksəriyyəti tibb, iqtisadiyyat, humanitar sahələr üzrə təhsil almağa üstünlük verir [67, s.39].

Gələn tələbə mobilliyinə uyğun olaraq xaricdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin sayı da artmışdır. Bolonya prosesinə qoşulduqdan qısa müddət sonra Azərbaycan vətəndaşlarının xaricdə təhsil alması üçün (2007-2015) təqaüd proqramının başlanması haqqında sərəncam 2006-cı ildə Prezident tərəfindən imzalanmışdır. Təhsil proqramları əmək bazarının nəzərdə tutulan ehtiyacı əsasında TN tərəfindən müəyyən edilir və siyahıya alınır. . Bu tələbələrin əksəriyyəti tibb, iqtisadiyyat və texnologiya sahələrində təhsil alır və xaricdə təhsil üçün ən cəlbedici istiqamətlər Böyük Britaniya, Türkiyə və Almaniyadır. 2015-ci ildə ümumilikdə 3558 tələbə 32 ölkədə 379 universitetdə təhsil almaq üçün dövlət təqaüdü qazanıb.

Azərbaycanda ali təhsil sistemi sovet dövründə üç əsas tip müəssisə ilə səciyyələnirdi və indi yeddi tip ali təhsil müəssisəsi ilə daha çoxşaxəli sistemə çevrilib. 1980-ci illərdəki ən yüksək qəbul göstəriciləri ilə müqayisədə ali məktəblərin sayı üç dəfə artmış və tələbə qəbulu 68% artmışdır. Hökumətin regional inkişaf siyasəti nəticəsində hərtərəfli universitetlərin sayında da böyük artım müşahidə olunub. Sovet dövründə Azərbaycanda cəmi bir universitet (Azərbaycan Dövlət Universiteti) olduğu halda, hazırda təkcə Bakı şəhərində 15 dövlət və 11 özəl ali məktəb fəaliyyət göstərir.

Sovet dövründə olduğu kimi, hazırda regional ali məktəblərdə regional ehtiyacları ödəmək üçün müxtəlif istiqamətlər üzrə təlimlər keçirilir. Ali təhsil müəssisələrinin növləri müqayisə edildikdə, regional və paytaxt institutları arasında tədqiqat və beynəlxalqlaşdırma siyasətləri ilə bağlı aydın fərq var. Paytaxt dövlət və bəzi özəl ali təhsil müəssisələri tədqiqata daha çox diqqət yetirir və beynəlxalq tələbələri cəlb edir, regional ali məktəblər isə bu iki ölçüdə daha aşağı performans göstərir.

Ali təhsil sistemi daxili (demoqrafik, siyasi, sosial və iqtisadi) və xarici amillər (beynəlxalq əlaqələr, beynəlxalq inkişaf təşkilatlarının cəlb edilməsi) hesabına dəyişmiş və inkişaf etmişdir. Bu amillər ali təhsil müəssisələrinin, təhsil proqramlarının və imkanlarının sayının sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Bunlara əhalinin artımı, cəmiyyətdə gənclərin böyük bir hissəsi və ali təhsilin keyfiyyətinə marağın artması və iqtisadiyyatın dəyişən təbiəti daxildir. Bu maraq ali təhsilin beynəlmilləşməsinə və maliyyələşdirilməsinə töhfə verən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də qarşılandı. Sistemdəki dəyişikliyin əsas amilləri özəlləşdirməyə və özəl institutlara diqqətin artırılması, yeni açıq bazarda ixtisaslı işçi qüvvəsinə artan tələbat, beynəlxalq standartlara əsaslanan təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə olan ehtiyac və tələbə mobilliyində daha çox iştirak etmək istəyi olmuşdur. Sovet dövründə olduğu kimi, iqtisadiyyatda və bazar dinamikasında baş verən dəyişikliklər bu gün də ali təhsil sistemində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur və onun müxtəlifliyini formalaşdırır [67, s.40].

Təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin və müəssisədəki kadr hazırlığının keyfiyyət göstəricisinin milli, beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin tələblərinə cavab verməsi müəssisələrdə daxili keyfiyyət təminatı sisteminin formalaşmasını zəruri edən əsas amillərdəndir. Çünki “Azərbaycan Respublikasının Təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”ndə keyfiyyətin təmin olunması üçün qoyulan əsas tələblər sırasında təhsil və təlim müəssisələrində keyfiyyətin daxili təminatı üzrə sistemin yaradılması, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi meyarlarının mövcudluğu mühüm yer tutur.

Həmçinin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsil müəssisələrində nəticəyönlü və şəffaf idarəetmə modelinin, təhsilin keyfiyyətinin təminatı və idarə olunması üzrə yeni məlumat və hesabat sistemlərinin yaradılması qarşıda duran əsas məqsədlərdən hesab olunur.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 29 dekabr tarixli, 907 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyinin Nizamnaməsində təhsil müəssisələrinin akkreditasiyasının təminatı üçün tövsiyələr və təlimlərin hazırlanması, təhsil müəssisələrində daxili keyfiyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq sistemlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsləhət və

metodiki dəstək xidmətlərinin təşkili fəaliyyət istiqamətlərindən bir neçəsi olaraq qeyd olunub.

Agentlik Nizamnaməsində əksini tapan fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq təhsil müəssisələrində daxili keyfiyyət təminatı sisteminin qurulması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsləhət və metodiki dəstək, eyni zamanda daxili və xarici keyfiyyət təminatı ilə bağlı təlim xidmətləri fəaliyyətdədir. İndiyə kimi bir çox ali təhsil müəssisələrində daxili və xarici keyfiyyət təminatı ilə bağlı kifayət qədər uğurlu təlimlər təşkil olunaraq müvafiq sahədə metodiki dəstək həyata keçirilib.

Ali təhsil sahəsində keyfiyyət təminatı üzrə Avropa standartları və təlimatları Keyfiyyət təminatı üzrə standartlar üç hissəyə bölünür: 1) Daxili keyfiyyət təminatı; 2) Xarici keyfiyyət təminatı; 3) Keyfiyyət təminatı agentlikləri.

Qeyd olunmalıdır ki, yuxarıda qeyd olunan üç standart bir-biri ilə sıx bağlıdır və birlikdə Avropa keyfiyyət təminatı çərçivəsinin əsasını təşkil edir. Xarici keyfiyyət təminatı standartlarının (2-ci hissə) daxili keyfiyyət təminatı standartlarını tanıması (1-ci hissə) ali təhsil müəssisələrinin daxili keyfiyyət təminatı sahəsində apardığı işlərin xarici keyfiyyət təminatı standartlarına uyğun olmasını nümayiş etdirir. 3-cü bənddə göstərilən standartlar 2-ci bəndə əks olunmuş standartlarla eyni qaydada əlaqələnilir. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan üç komponent (hissə) ali təhsil müəssisələrində və agentliklərdə bir-birini tamamlayır və digər maraqlı tərəflər də bu işə öz töhfəsini verir. Bir sözlə, üç hissə bir tam kimi qəbul olunmalıdır. Standartlar Avropa ali təhsil məkanında keyfiyyət təminatı üzrə razılaşdırılmış və qəbul edilmiş praktikanı müəyyən edir. Bu səbəbdən, ali təhsil müəssisələri tərəfindən göstərilən təhsil xidmətlərinin həmin standartlara uyğun olması əsas şərtidir.

II FƏSİL

KEYFIYYƏTİN TƏMİNATINDA TƏLƏBƏLƏRİN ROLU

2.1. Təlimin səmərəsinə tələbənin təsirini şərtləndirən amillər

Təhsil cəmiyyətin ehtiyac duyduğu mühüm amillərdən biridir. Təhsil vasitəsilə cəmiyyət əvvəlki nəsillərdən sonrakı nəsle tətbiq olunan sosial dəyərləri və normaları ictimailəşdirə və dəyişdirə bilər. Təhsilin ictimai həyatdakı rolunun əhəmiyyəti daha sonra hökuməti bütün insanların təhsil ala bilməsi üçün dəyişikliklər etməyə məcbur edir.

Hər bir məqsədin əldə edilməsi onun həyata keçirilməsi üsullarının düzgün seçilməsindən asılıdır. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün planlaşdırma idarəetmə fəaliyyətinin ən vacib amilidir. Öyrənənlərin yüksək keyfiyyətli bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə nail olmaq bütün təhsil müəssisələrində rəhbərliyin fəaliyyət proqramının əsasını təşkil edir. Qabaqcıl təhsil müəssisələrinin araşdırmaları göstərir ki, tələbələrin yüksək keyfiyyət göstəriciləri bir çox amillərlə bağlıdır. Bu amilləri ümumi şəkildə daxili və xarici amillər olaraq qruplaşdırmaq olar.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün rəhbərliyin müəllimlərlə birgə fəaliyyəti, fənn proqramlarının düzgün tərtibi, müəllimin özünün inkişafının təmin edilməsinə yönəlmiş məqsəd (müəllimin professionallığı və şəxsiyyət baxımından inkişafı), pedaqoji kadrlarla iş, müəllimlərin elmi-metodik ədəbiyyatdan istifadəsi, təhsil nəticələrinin qiymətləndirilməsi parametrlərinin müəyyənəlməsi, düzgün biliyin qiymətləndirilməsi metod və alətlərindən istifadə, maddi-texniki baza, öyrənməyə yardımçı olan resurslarla (kitabxanalar, təlim mərkəzləri, laboratoriyalar, kompyuterlər və s.), adekvat və əlçatan öyrənmə resursları ilə təminat və s. tələbələrin təhsildə yüksək keyfiyyət göstəriciləri əldə etməsini şərtləndirən daxili amillərdəndir.

Tələbələrlə fərdi iş, tələbələrin öyrənmə nəticələrinə çatmaları məqsədilə professor-müəllim heyətinin müvafiq məzmunlu tapşırıqları, imtahanlarda qeyri-müvəffəq qiymət alan və ya imtahanda iştirak edə bilmədiyi təqdirə tələbələrlə təkrar imtahanların təşkili, kredit qarşılığında kursların, yay qruplarının, müxtəlif tədbir, seminar, müzakirə, layihə və s. təşkili, tələbələrə dəstək mexanizmləri (məsləhət və tütör xidmətləri), tələbələrə dəstək xidmətlərinin effektivliyinə nəzarət və s. tələbələrin təhsildə yüksək keyfiyyət göstəriciləri əldə etməsini şərtləndirən xarici amillərdəndir [69].

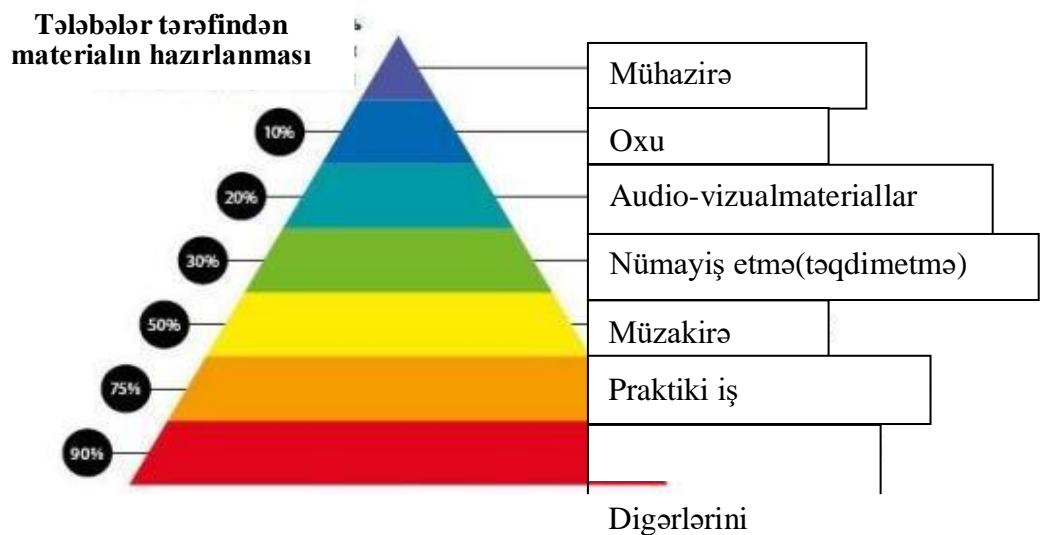
Bütün bunlar təhsilin tələbəyönümlü olmasının əsas şərti olaraq tələbələrin təhsildə keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə birbaşa xidmət edir. Məlumdur ki, tələbəyönümlü öyrənmə sisteminin tətbiq edilməsi ilk olaraq, Bolonya prosesində iştirak edən ölkələrin

Təhsil Nazirlərinin London Təlimi (2007) “Nəticələrə əsaslanan tələbə mərkəzli öyrənmə” zamanı qəbul olunmuşdur. Daha sonra, 2015-ci ildə ESG Avropa Ali Tədqiqat Sahəsi üçün prioritetlər arasında tələbə-mərkəzli öyrənmə daha şaxəli formada hazırlandı: “Tələbə-mərkəzli öyrənmə tələbələrə səlahiyyətlərini inkişaf etdirməyə və əmək bazarında rəqabətə davamlı, aktiv və məsuliyyətli vətəndaşlar olma fürsəti verir” [69].

“Ənənəvi təhsil sistemi bütünlükdə müəllimin auditoriyada olan fəaliyyətinə, onun bilik və bacarıqlarının tələbəyə köçürülməsinə, tələbələrin passiv dinləyici kimi dərslər prosesində yalnız mühazirə dinləməsinə və qeydlər götürməsinə əsaslanmışdır. Müasir təhsil prosesinin məqsədi müəllimdən bilik və bacarıqların tələbəyə köçürülməsi deyil, tələbələrin davamlı özünü idarəetmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, analitik təhlil, sərbəst düşünmə, verilən məlumat və öz düşüncələri arasında əlaqələrin yaradılması, nəzəriyyələri praktiki yollarla dərinləşdirmək və qazandığı bilik və bacarıqları gələcək peşə fəaliyyətlərində tətbiq etməkdir” [69].

Tələbəyönümlü təhsil sistemində tələbə motivasiyasının yüksək səviyyədə olması vacibdir. Müəllim özünün rəhbərlik və məsləhət rollarını saxlamaqla tələbələrdə müstəqil düşünmə bacarığını formalaşdırmalıdır. Aşağıda verilən təhlildən də göründüyü kimi, tələbələrin mühazirə ilə qavranılan biliklərinin % göstəricisi olduqca aşağı, digər məşğələlər, xüsusən təcrübə zamanı əldə etdikləri bilik və bacarıqların % göstəricisi isə kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da tələbələrə auditoriyadankənar fəaliyyət üçün yaradılmalı olan imkan və şəraitin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Milli tədris laboratoriyaları, Betel, Menştatı [71].

Təhsilin tələbəyönümlü olması öyrənmə prosesində tələbələrə müstəqillik verməklə və məsuliyyət hissini artırmaqla bərabər, təlim nəticələrinin keyfiyyəti də bilavasitə tələbələrin üzərinə düşür. Tələbəyönümlü təhsilin tələbəyə yönəlmiş ən ümdə cəhətlərindən biri tələbənin universitet və akademik cəmiyyətlə bağlı olan hüquq və öhdəlikləri bilməsi və özünü təhsil aldığı universitetin əvəz olunmaz bir hissəsi olaraq daha yüksək nailiyyətlərə sövq etməsidir.

Müstəqil fəaliyyət tələbədə yeni innovativ və yaradıcı düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, onları daha yüksək təlim nəticələrinə ruhlandırır. Hər bir ali təhsil müəssisəsində tələbələr üçün öyrənmə mühiti formalaşdırılmalı və bu işdə Tələbə Mərkəzlərinin, dəstək xidmətlərinin işindən səmərəli istifadə edilməli, müəllim və tələbələrin təhsil resurslarından istifadə imkanları genişləndirilməlidir. Təlimin keyfiyyət göstəricilərini artıran vasitələrə tələbələrin müxtəlif layihələrə və tədqiqat işlərinə cəlb edilməsi, tələbələrin, universitetlə və universitetdən kənar iş dünyası ilə, digər maraqlı tərəflər arasında əməkdaşlıq şəbəkəsini yaratmaq və genişləndirmək, çevik təlim yollarının inkişaf etdirilməsi və s. daxildir.

Yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərlə tələbələrin təlim keyfiyyətlərinə təsirini əsas götürərək nəzər saldıqda aydın olur ki, dərslər, mühazirələr, seminarlar, praktiki dərslər və s. təlimin əsas təşkilati formalarıdır. Bir neçə əsrlər boyu əsas təhsil forması (XVII əsrin sonlarında yaranmışdır) olan dərslər bir çox çatışmazlıqlarına baxmayaraq, indi də ən etibarlı və universal tədris forması olaraq qalır. Uzun müddət dərslərlə müasirləşdirməyə çalışmış, novatorlar sayəsində bir çox maraqlı tapıntılar aşkar edilmiş, lakin tapılan variantlardan heç biri dərsləri əvəz edə bilməmiş, yalnız onu zənginləşdirməyə kömək etmişdi. Müxtəlif dövrlərdə: XVIII əsrin sonlarında A. Bell, J. Lancaster, XIX əsrin sonlarında yaradılmış Mannheim sistemi, XX əsrdə E. Parkhurst və başqaları dərsləri laboratoriyalarda, emalatxanalarda yerinə yetirilən tapşırıqlarla, sərbəst qrafikə uyğun şəkildə müəllimin iştirakı ilə keçirilən fərdi işlərlə əvəz etməklə dərslərin yeni üsul və formalarını müəyyən etməyə çalışmış, müxtəlif model və metod ("Lider" modeli, "Öyrənmə vahidləri" metodu, "Qiymətli siniflər" layihəsi və s.) ideyaları irəli sürmüşlər.

Ali təhsildə təlimin təşkilinin əsas formaları olan mühazirə və seminarlar Avropanın ilk universitetlərində hələ XII-XIV əsrlərdə yaranmışdır. Müəllimlə tələbələr arasında canlı ünsiyyət forması olan mühazirə hal-hazırda öyrənmək üçün bir çox məlumat bazalarının və müasir medianın olmasına baxmayaraq, çoxsaylı məlumatların seçilməsi və işlənməsi təcrübəsi olmayan bir çox tələbələr üçün bu informasiya okeanında müəllim yenə də aparıcı qüvvə və bir növ pilot rolunu oynayır. Belə ki, müəllimin təhsil materiallarına bacarıqla etdiyi düzəlişlər, öyrənilən sahəyə maraq yaratması, tələbələrə təlim materiallarını düzgün mənimsəmələrinə yardımçı və istiqamətverici olması tədrisin keyfiyyət göstəricilərinə təsir edən əsas amillər hesab edilir. Təcrübəli müəllimlərlə auditoriya ilə canlı ünsiyyət tələbənin düşüncə və şüurunu stimullaşdırmağa və inkişaf etdirməyə xidmət edir.

Seminarlar tələbələrin müstəqil işinin bir forması kimi nəticələrinin təqdimatına və qiymətləndirilməsinə xidmət edir. Seminarlarda mühazirə materialları çox təkrarlanmasada, tələbələrin tədris materialını müstəqil öyrənmək bacarıqlarını formalaşdırmaq nöqtəyindən nəzərdən əhəmiyyətlidir. Belə ki, həm seminarlar, həm də praktiki dərslər tələbələrin ilkin mənbələrlə işləmək bacarığına nəzarət yönündə aparılır. Burada da müəllim – tələbə “həmrəyliyi” tələbə nailiyyətlərinin və nəticələrinin keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsir edən əsas amil hesab edilir.

Adətən, dar ixtisas çərçivəsində yuxarı kurslarda keçirilən və ixtisas üzrə seçilmiş elm və ya təcrübə sahəsində xüsusi peşə fəaliyyəti vasitələrinə yiyələnməyi nəzərdə tutan xüsusi seminar və xüsusi emalatxanalar, laboratoriya işlərinin düzgün, planlı və davamlı təşkili dətələbələrin praktiki bacarıqlarının yüksəlməsinə xidmət edir. Araşdırmalar göstərir ki, xüsusi seminar və xüsusi emalatxanalar, laboratoriyalarda müntəzəm iştirak edən tələbələrin keyfiyyət göstəriciləri, digər tələbələrin qiymət göstəriciləri ilə müqayisədə daha yüksək olur. Öyrənilmiş nəzəri materialların praktik şəkildə tətbiqi, bu zaman istifadə edilən müxtəlif fəaliyyət modelləri, metod və üsullar öyrənilən mövzunun daha yaxşı qavranılmasına, uzunmüddət yadda qalmasına, yeni tapıntıların əldə edilməsinə, yeni yaradıcılıq metod və üsullarının kəşf edilməsinə yol açır ki, bu da öz – özlüyündə tələbə üçün stimullaşdırıcı və həvəsləndirici rol oynayır. Təcrübə işlərinə ayrılmış saatlarda tələbələr müəllimlərin onlara verdiyi göstərişləri laboratoriya,

emalatxana və ya praktikada işləyirlər. XXI əsrdə texnologiyaların inkişafı bu prosesi daha maraqlı və effektiv etmişdir ki, bu da tələbələrin yaradıcılıq potensiallarının aşkarlanmasına və genişlənməsinə xidmət edir. Didaktik məqsəd isə tələbələrin peşə və praktiki bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır (müxtəlif alət, cihaz və avadanlıqlardan, təlim materiallarından, məlumat kitabçalarından, diaqramlardan, cədvəllərdən, müasir texnologiyaların verdiyi üstünlüklərdən istifadə edərək problemləri həll etmək, hesablamalar aparmaq, yenilikləri aşkarlamaq və xüsusiyyətləri müəyənləşdirmək və s.).

Məlumdur ki, tədris prosesi ayrı-ayrı həlqələrə bölünmüş və hər bir keçiddə tədris prosesinin ixtisaslaşdırılmış müxtəlif formaları (mühazirələr, seminarlar, praktik məşğələlər, kollokviumlar) tətbiq edilir. Müasir təlim sistemində yaradılmış müxtəlif təlim qrupları: axınlar, qruplar, alt qruplar da tələbələrin və ümumilikdə tədrisin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə təsir edən amillərdir. Bunlardan əlavə, plana uyğun olaraq, tələbələrlə keçirilən fərdi dərslər də bu işin əsasında dayanır.

Fərdi öyrənmə çox uzun müddət əvvəl yaranmış, tədrisdə, xüsusilə orta əsrlərdə daha geniş tətbiq olunsa da, bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Müəllimlə tələbələr arasında birbaşa əlaqə, çətinlik yarandıqda tələbəyə vaxtında köməklik göstərmək imkanları bu üsulu tətbiq etməyi zəruri edir. Fərdi dərstələbələrə müstəqil tapşırıqların verilməsini nəzərdə tutur ki, bu da hər bir tələbənin yüksək idrak fəaliyyətini və müstəqilliyini, öyrənmənin dərin fərdiləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu forma verilən tapşırıqları yerinə yetirərkən, müxtəlif növ problemləri həll edərkən, proqramlaşdırılmış öyrənmədə, biliklərin dərinləşdirilməsində və onlarda boşluqların aradan qaldırılmasında əsas rol oynayır.

Tədris işinin təşkilinin formalarından olan məsləhət saatları və seçmə fənlər də təlimin keyfiyyət göstəricilərinə təsir edir. Təhsilin dərinliyi, elmiliyi və çoxşaxəliliyi məsləhət saatlarının və tələbələrinin arzu və istəyinə uyğun olaraq seçilən bir qisim fənlərin keçirilməsini zəruri edir. Məsləhətləşmələr xüsusi ayrılmış vaxtda, əsasən sessiyadan əvvəl, nədənsə bilik boşluqları olan və ya onları təkmilləşdirmək istəyən tələbələr üçün nəzərdə tutulur. Seçmə fənləri universitet müəyyən edir və tələbələr onları öz maraq və meyllərinə uyğun seçirlər. Seçmə fənlər ayrı-ayrı akademik fənlərin daha dərinlən öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Tələbələrin qiymət göstəricilərinin yüksəlməsini təmin edən əsas vasitələrdən biri də differensial təlim vasitələrindən biri olan auditoriyadankənar saatların səmərəli təşkilidir. Auditoriyadan kənar işlərin əsas vəzifəsibiliyi dərinləşdirmək, tələbələrin qabiliyyətlərini və müxtəlif maraqlarını inkişaf etdirməkdir [71].

Tələbələrin tədris fəaliyyətinin təşkilinin adları çəkilən formaları yalnız qarşılıqlı əlaqə zamanı səmərəli olur. Bir sözlə, pedaqoji forma, yəni pedaqoji prosesin bütün komponentlərinin vəhdətdə, davamlı aparılması və başa çatdırılması təlim keyfiyyətinin əsasını təşkil edir. Bu prosesin keyfiyyətli olmasını şərtləndirən auditoriyadankənar fəaliyyət: əlavə dərslər, brifinq, viktorina, müzakirə, debat, mübahisə, ekskursiya, söhbət, görüş, axşam və s. tədbirlər və layihələr həm tələbələrin dərskənar vaxtlarının səmərəli keçirilməsinə, həm də təlim və tədris prosesində keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə xidmət edir. Belə ki, bütün formalar bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdədir.

Tələbələrin elmi-nəzəri biliklərinin genişlənməsində və dərinləşməsində könüllü kursların mühüm rolu vardır. Müasir dövrdə tələbələrin ən çox müraciət etdikləri könüllü kurslar müxtəlif xarici dillərin və müasir texnologiyaların öyrənilməsi ilə bağlı kurslardır. Tələbələrin yeni dilləri öyrənməsi onların akademik səviyyədə hazırlaşma imkanlarını genişləndirir, nəzəri biliklərini yüksəldir.

Təhsil problemlərinin həlli üçün əsas, bəzən də yardımçı rol oynayan İKT qarşısına qoyulan vəzifələrin qeyri-müəyyənliyi səbəbindən universal xarakter daşımır. Lakin bu, müasir dövrün ən önəmli və əhəmiyyətli tələblərindən biri kimi hamının ondan istifadə edə bilməsini şərtləndirir [70].

Müxtəlif əşya, hadisə və prosesləri təbii şəraitdə, müşahidəyə əsaslanaraq öyrənməyə imkan verən təşkilati təhsil formalarından biri də Ekskursiyalardır. Öyrənmə ilə həyat arasında birbaşa və daha səmərəli əlaqə yaratmağa xidmət edən, təbii şəraitdə hadisələrin və obyektlərin müşahidəsinə imkan verən ekskursiyalar da təlimin səmərəliliyini artıran əsas vasitələrdəndir.

Müxtəlif yarışmalar, müzakirə, debat, viktorina, layihə, tədbir və tələbə müsabiqələri ən yaxşı performansını aşkarlamağa xidmət edir.

Təlim nailiyyətlərinin əldə edilməsinə öyrənmə motivasiyası, öyrənmə marağı, ailə mühiti və öyrənmə modelləri təsir göstərir. McClellandın fikrinə uyğun olaraq, nailiyyət

motivasiyasının təcrübə standartlarının əldə edilməsi ilə əlaqəli motivasiya olduğunu aşkar etdi [36].

Motivasiya tələbələrin akademik nailiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır, çünki motivasiya tələbələri mükəmməllik standartlarına nail olmaq üçün öz qabiliyyətləri ilə səy göstərməyə təşviq edə bilər. Tərbiyə və Müəllim Hazırlığı fakültəsində İqtisadiyyat Təhsili ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr heç vaxt Universitet səviyyəsində ən yaxşı tələbələr olmamışdır.

Keyfiyyətin təminatında tələbələrin rolu ilk növbədə, ənənəvi olaraq tədris və təlim prosesi ilə fəal şəkildə məşğul olmaq və onların departament və institusional keyfiyyət təminatı mexanizmlərinə verdiyi töhfələr vasitəsilə həyata keçirilir. Bununla belə, dünyada son bir neçə onillikdə ali təhsil mənzərəsi dəyişmişdir:

- Ali təhsil sektoru həm şaquli olaraq reputasiya və prestij fərqləri, həm də funksional fərqlər (məsələn, proqram növləri, əhatə olunan fənlər, sənaye ilə əlaqələr) vasitəsilə üfüqi olaraq genişlənmiş və differensiallaşmışdır.

- Tələbə kollektivi daha müxtəlif olub, bu o deməkdir ki, tələbələr daha çox müxtəlif səbəblərə görə (məsələn, maraq, əmək bazarına daxil olmaq/qayıtmaq, işini dəyişmək, işəgötürənin ehtiyaclarını ödəmək üçün) ali təhsilə daxil olacaqlar.

- Universitetlərin aldıkları dövlət vəsaitlərinə görə cavabdeh olması və daha çox iqtisadi və sosial ehtiyaclara uyğun olması gözlənilir.

- Universitetlərin insan kapitalının inkişafı üçün təmin etdikləri təhsil və onun nəticələri/nəticələri ilə bağlı daha şəffaf olması gözlənilir.

- Ali təhsil sektoru daha çox bazar yönümlü mədəniyyətə keçdi.

- Dünya universitetlərinin əksəriyyətində tələbələrin əksəriyyəti təhsil xərclərinə öz töhfələrini verir [45, s.166].

Bu inkişafarla yanaşı, həm qurumlar daxilində, həm də kənar keyfiyyət təminatı mexanizmləri vasitəsilə keyfiyyət və standartların təmin edilməsi üçün açıq prosedurlara daha çox diqqət yetirilir. Daha çox biznes tipli strukturlara və idarəetmə proseslərinə keçidlə institusional idarəetmədə də dəyişikliklər baş vermişdir. Bu inkişafların nəticəsi olaraq, İngiltərədəki tələbələr indi universitet idarəetmə mexanizmlərində və milli siyasətin işlənilib hazırlanmasında daha mərkəzi rol oynayır. Misal üçün:

- onlar anketlər və sorğular və kurs və şöbə səviyyələrində işçi/tələbə komitələrində təmsil olunmaqla tələbə təcrübəsinin keyfiyyətinin təmin edilməsinə töhfə verirlər;
- tələbələrin nümayəndəlik orqanları vasitəsilə institusional idarəetmə və hesabatlılıq mexanizmlərinə töhfə verirlər;
- onlar milli tələbə sorğusu vasitəsilə öz fikirlərini bildirməklə, gələcək tələbələrin seçimlərini məlumatlandırmaqda köməklik göstərirlər;
- onlar kənar institusional audit qruplarının üzvləridirlər;
- Tələbələrin milli nümayəndəlik orqanları vasitəsilə tələbələr hökumətə və ali təhsil siyasətini müəyyən edən şəxslərə öz fikirlərini bildirə bilirlər.

Avropanın başqa yerlərində, ali təhsil mənzərəsi də tələbələrin keyfiyyət proseslərində iştirakının yüksəlişini müşahidə edir, keyfiyyətin təminatında tələbələrin iştirakı keyfiyyət debatlarında əsas prioritetdir (EUA, 2009, səh. 13). 2003-cü ildə Avropa Şurasının universitet idarəçiliyində tələbələrin iştirakı ilə bağlı siyasət və təcrübələr sorğusu institusional və fakültə səviyyəsində güclü tələbə iştirakını və təmsilçiliyini, lakin departamentlər səviyyəsində daha zəif tənzimləmələri (burada daha az tənzimləndiyini) aşkar etdi (Bergan, 2003). Bununla belə, 2007-ci ildə ESIB (Avropada Tələbələrin Milli Birlikləri, indi ESU) tərəfindən aparılan milli tələbə həmkarlar ittifaqı sorğusu, tələbələrin Avropa Ali Təhsil Sahəsində bütün səviyyələrdə (milli, institusional, fakültə və şöbə) keyfiyyət təminatında iştirak etmədiklərini müəyyən etdi. (ESIB, 2007).

Tələbə istehlakçı, orta q istehsalçı və ya öyrənmə cəmiyyətinin üzvü kimi

Böyük Britaniyada tələbələrin institusional və milli siyasətin inkişafında daha mərkəzi rolunu milli tələbə sorğusu (MTS) şəklində görmək olar. 2005-ci ildə təqdim edilən NSS, “ictimai hesabatlılığa töhfə vermək və gələcək tətbiqlərin seçimlərini məlumatlandırmaq üçün” (HEFCE, 2009) son kurs bakalavr tələbələrindən kurslarının keyfiyyəti ilə bağlı rəy toplamaq məqsədi daşıyır. MTS-in nəticələri və Böyük Britaniyada ali təhsilin tədrisinin keyfiyyəti ilə bağlı digər məlumatlar ictimaiyyətə açıqlanır.

Tələbənin istehlakçı kimi təsəvvürləri İngiltərədə hökumətin ali təhsilin gücünü saxlamaq strategiyasını müəyyən edən Ali Ambisiyalar kitabının nəşri ilə daha da möhkəmlənmişdir (DBIS, 2009). Bu sənəd tələbələri həmin strategiyanın mərkəzində yerləşdirir. Burada bildirilir ki, tələbələrin seçimləri və gözləntiləri təminatların

formalaşdırılmasında və universitetlərin öz xidmətlərini uyğunlaşdırmağa və təkmilləşdirməyə həvəsləndirilməsində mühüm rol oynamalıdır. Hökumət hesab edir ki, bütün universitetlər tərəfindən tələbələrin öz proqramlarının xarakterindən və keyfiyyətindən nə gözləyə biləcəyini və onun təklif etdiyi uzunmüddətli məşğulluq perspektivlərini əks etdirən standart obyektiv məlumat toplusunun nəşri daha yaxşı xidmət tələb etməklə təkmilləşdirməyə kömək edə biləcək yaxşı məlumatlı tələbələr yaradacaq.

Bununla belə, bu cür hadisələr tənqidçilərsiz deyil. Naidoo və Jamieson (2005) tələbələrin yüksək keyfiyyətli təminat tələb etmək və kursların daha uyğun olması üçün provayderlərə təzyiq göstərmək üçün bu cür məlumatlardan istifadə etmələri ilə bağlı əsas fərziyyələrin əslində əsaslı olub-olmadığını sorğuladılar. Onlar digər əlaqəli fərziyyələri də şübhə altına aldılar; məsələn, “istehlakçı qüvvələr akademik heyətin peşəkar təcrübələrinə müsbət təsir göstərəcək, çünki universitetlər daxilində və arasında artan rəqabət provayderləri tələbə təzyiqinə cavab verməyə və ya “müşətilər” qarşısında uduzmağa məcbur edəcək” (Naidoo və Jamieson, 2005, səh. 268).

MakMillan və Çeneydən sitat gətirərək, MakCulloç bildirir ki, tələbənin istehlakçı kimi anlayışı təşkilati və institusional gücə və onun fərdi hüquqlara uyğunlaşdırılmasına açıq-aydın çağırışda müəyyən cəlbədiciliyə malikdir. Lakin o, belə bir metaforanın qismən olduğunu və müasir ali təhsilin reallıqlarına uyğun olmadığını müdafiə etdi [36, s.172].

MakCulloç, həmçinin qeyd edir ki, istehlakçı davranışı modelləri məlumatlı seçim etməkdə istehlakçının rolunu vurğulayır, lakin o, ali təhsilə müraciət edən tələbələrin ilkin olaraq öyrənmə prosesləri ilə bağlı bu cür “məlumatlı seçimləri” həyata keçirmək üçün yaxşı şəraitdə olub-olmadığını soruşur [36, s.174].

MakCulloç üçün tələbənin ali təhsil təminatçısı ilə əlaqəsini xarakterizə etmək üçün daha uyğun bir bənzətmə birgə istehsalıdır. Bu oxşarlıqdan istifadə edərək öyrənməyə dəstək verən tələbələr, müəllimlər və başqaları “bilik istehsalına, yayılmasına və tətbiqinə və sadəcə bacarıqlı texniklərdən daha çox öyrənənlərin inkişafına diqqət yetirən” kooperativ müəssisədə məşğul olanlar kimi baxılır [36, s.171]. MakCulloç tələbənin birgə icma anlayışlarını, öyrənmə qrupunun “kollektiv” təcrübəsini və qrupun öyrənməyə təşviq edilməsində əhəmiyyətini vurğulayır. MakCulloç qeyd etdiyi kimi, “öyrənməni

artırmaq üçün başqaları ilə belə fəal iştirak ali təhsil mütəxəssislərinin əksəriyyəti tərəfindən təşviq edilir və universitet kurikulumlarının tələb olunan hissəsidir” [36, s. 181].

Stritinq və Vise həm istehlakçı, həm də birgə istehsalçı modellərini rədd edərək gücün əsas olduğuna inanır, “təcrübə icması” modelinə üstünlük verirdilər ki, bu da təlim prosesinin tələbə və müəllimlər, tələbələrle digər tələbələr arasında induksiya və əlaqələndirmə qurmağı tələb edir. Bu müxtəlif modellərin müzakirəsi icmalar anlayışlarına dair müxtəlif ədəbiyyatlarla rezonans doğurur. Məsələn, MakMillan və Çavis cəmiyyətin psixoloji hissi ilə bağlı araşdırmaları cəmiyyətin dörd elementini müəyyən etmişdi: (1) üzvlük; (2) təsir; (3) inteqrasiya və ehtiyacların ödənilməsi və (4) paylaşılan emosional əlaqə. Stritinq və Visenin qeyd etdiyi kimi, təcrübə modelinin icmasında “güc əlaqə, dinamik və daim dəyişən kimi görünür”. İcmaya istinad faydalı xatırlatmadır ki, iyirmi birinci əsrdə ali təhsil artıq gənc yaş qrupunun kiçik bir hissəsini qoruyub saxlamır: bir çox sənayeləşmiş ölkələrdə ali təhsil sistemləri son 50 ildə böyük dərəcədə genişlənməmişdir. Ümumiyyətlə qəbul edilir ki, ali təhsil indi getdikcə daha çox mədəni, təhsil və iqtisadi cəhətdən müxtəlif olan tələbə kohortunu təmin edir, universitetlərlə zənginləşdirilmiş, dəstəkləyici və əməkdaşlıq əsasında öyrənmə təcrübəsini səmərəli şəkildə təmin etmək üçün tələbələr arasında icma hissini gücləndirməyə çalışır. (Smith et al., 2004).

Dawson, Burnett və O'Donohue (2006, s. 133) qeyd etdilər ki, ali təhsil "getdikcə müxtəlifləşən tələbə kohortu ilə əlaqəli bəzi potensial mənfi təsirləri aradan qaldırmaq" üçün icma anlayışlarını təşviq etməyə çalışır. Bununla belə, MakGinnis (2010) ali təhsilin tələbələrin ehtiyacları və gözləntilərindəki əhəmiyyətli dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün təzyiq altında olduğunu və bakalavrların vətəndaşlığa və iş yerinə hazırlanmasında vahid öyrənmə icması kimi universitetin ənənəvi anlayışlarının əksər inkişaf etmiş ölkələrində sınaqdan keçirildiyini irəli sürdü. Dawson, Burnett və O'Donohue qeyd edirlər ki, ali təhsil "getdikcə müxtəlifləşən tələbə kontingenti ilə əlaqəli bəzi potensial mənfi təsirləri aradan qaldırmaq" üçün icma anlayışlarını təşviq etməyə çalışır. Bununla belə, MakGinnis ali təhsilin tələbələrin ehtiyacları və gözləntilərindəki əhəmiyyətli dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün təzyiq altında olduğunu və bakalavrların vətəndaşlığa və iş yerinə hazırlanmasında vahid öyrənmə icması kimi universitetin ənənəvi anlayışlarının əksər inkişaf etmiş ölkələrində sınaqdan keçirildiyini irəli sürür [68].

Yuxarıda göstərilən hadisələr və müzakirələr bir sıra suallar doğurur:

- Birgə öyrənmə icması anlayışı varmı? Tələbələr motivasiyalarından asılı olaraq aktiv öyrənənlər və biliyin birgə istehsalçıları deyil, daha passiv və instrumental olurlarmı?
- Yuxarıda qeyd olunan tələbələrin rollarının çoxluğunu nəzərə alaraq, bu rolların yerinə yetirilməsi və təlim prosesinə cəlb edilməsi zamanı gərginlik varmı? Tələbə və işçi heyəti arasında bu rollar və məsuliyyətlər haqqında aydınlıq və qəbul edilməzmi?
- Tələbənin istehlakçı kimi olması anlayışının vurğulanması tələbə-müəllim münasibətlərinə meydan oxuyurmu ki, tələbələr və işçi heyəti arasındakı əlaqə təhsil prosesində əsas rol oynayır?
- Fərqli mövzu/intizam mədəniyyətləri öyrənmə icmaları haqqında təsəvvürlərdə vasitəçilik edirmi və əgər belədirsə, hansı yollarla?

Keyfiyyət təminatı və tələbənin rolu

Yuxarıdakı suallara cavabların bəziləri tələbələrin institusional (və xarici) keyfiyyət proseslərindəki rollarında ola bilər və bu rolun mərkəziliyi yuxarıda qeyd edilmişdir. Böyük Britaniyada iddia oluna bilər ki, daha genişlənmiş və differensiallaşdırılmış ali təhsil sistemi ilə yanaşı, tələbənin istehlakçı kimi məfhumunun artan əhəmiyyəti keyfiyyətin təminatı proseslərinin tələbələri cəlb etməyin əsas vasitələrindən birinə çevrilməsi deməkdir; bu, ənənəvi tələbə-müəllim münasibətinin bahasına olmuşdur.

Keyfiyyət müzakirəsi (və onunla əlaqəli terminologiya) mürəkkəbdir və onu burada təkrarlamaq niyyəti yoxdur. Bununla belə, bir sıra müəlliflər monitoring məqsədləri üçün tənzimləyici mexanizm kimi keyfiyyət təminatının məhdudluqlərini xüsusilə kənar agentliklər tərəfindən istifadə edildikdə qeyd etmişlər.

Məsələn, Filippakou və Tapper müəyyən edilmiş meyarlara uyğun mühakimə yürütməkdən ibarət olan keyfiyyət təminatı ilə “daha az məhdudlaşan” keyfiyyətin yüksəldilməsi arasında “daha şərhəddici məkan təmin edən daha mürəkkəb diskurs”u fərqləndirdilər. Son illərdə Böyük Britaniyada və xüsusilə Şotlandiyada keyfiyyətin artırılmasına daha çox diqqət yetirilmişdir [17, s.2, 91].

Bununla belə, Filippakou və Tapper iddia edirdilər ki, ikisi arasında gərginlik ola bilər: “keyfiyyətin yüksəldilməsi yalnız çevik, razılaşdırılmış qiymətləndirmə kontekstində inkişaf edə bilər” və bunun nəticəsi Böyük Britaniyanın (daha dəqiq desək, İngilis dilinin)

keyfiyyət təminatı modeli bu konteksti təmin etmir [17, s.2, 92]. Harvey bir çox akademik heyətin “hesabat yaradan, lakin akademik işin mahiyyəti ilə məşğul olmayan sistemlərin effektivliyi ilə bağlı məsələləri qaldıran” həm daxili, həm də xarici keyfiyyət sistemlərinə şübhə ilə yanaşdığını qeyd etdi. O, daha sonra irəli sürdü ki, təkmilləşmə (yaxud bizim şərtlərimizdə təkmilləşdirmə) 'tənzimləmə nəticəsində deyil, kritik məşğulluq vasitəsilə baş verir” (Harvey, 2009, s. 4). Harvinin təklif etdiyi, səylərin “transformativ öyrənmənin inkişafına” yönəldiyi keyfiyyətli mədəniyyətdir ki, burada tələbələr istehlakçı və ya məhsul deyil, iştirakçı olurlar.

Avropa səviyyəsində oxşar müzakirələr Avropa Universitetlər Assosiasiyası tərəfindən həyata keçirilən layihənin əsasını təşkil etmişdir ki, bu da keyfiyyətin təminatı prosesləri (ən geniş mənada) yaradıcılığı əngəlləyə və ya gücləndirə bilər. Bu layihənin yekun hesabatında [16, s. 275] tələbələrin rolu tədris və öyrənmədə yaradıcılıq və innovasiya üçün xüsusilə mərkəzi rol oynayır. Yaradıcılıq həm də müəllim və tələbələrin və tələbələrin fəal rol oynamağa dəstək və həvəsləndirilməsinin qarşılıqlı fəaliyyətindən asılıdır. Bununla belə, bu hesabatda da yaradıcılığa nail olmaqda gərginliklər müəyyən edilib. O qeyd etdi ki, keyfiyyətin təminatı prosesləri “həddi və ya minimum keyfiyyət standartının tələblərini yerinə yetirməklə” məhdudlaşmaqdan, yaradıcılıq və innovasiyanı gücləndirməlidir. Bununla belə, bu proseslərin adətən cavabdehlik tələbləri ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, risk almanın “təhlükəsiz oynamağın” xeyrinə əziyyət çəkməsi ehtimalı var [16, s. 16]. Beləliklə, tarazlıq tapmaq lazımdır.

Araşdırmanın nəticəsinə görə, belə qənaətə gəlmək olar ki, tədrisin keyfiyyətinə təsir edən əsas amil kimi tələbələrin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsinə yönələn işlər tələbələrin dərşdənkənar fəaliyyətini təmin etməli, bunun üçün yeni tipli proqram və modellər, tapşırıqlar, yeni öyrənmə mühiti hazırlanmalıdır.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

Tələbə nailiyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün, tələbə motivasiyasını və öyrənmə marağını artırmaq üçün müəllimlərdən daha çox müxtəlif təlim modelləri təqdim etmələri gözlənilir.

Tələbələr müstəqil öyrənmə fəaliyyətlərində öyrənmə motivasiyasını artırmaqla yanaşı, öyrənmə nailiyyətlərini artırmaq üçün gündəlik tapşırıqları yerinə yetirməkdən asanlıqla yorulmurlar.

Valideynlərdən övladlarının öyrənmə nailiyyətlərini yaxşılaşdırmaq, monitoring etmək və öyrənmə nailiyyətlərini artırmaq üçün, xüsusilə, evdə səylə oxumağa və düzgün istiqamətə yönləndirmək üçün mövcud imkanları optimallaşdırmaqla yeniyetmələrin öyrənmə nailiyyətlərini daha da yaxşılaşdırmaları gözlənilir. Digər tədqiqatçılar üçün icma mühiti, fiziki və psixoloji amillər kimi tələbə nailiyyətlərinə təsir edə biləcək digər amilləri tapmaq üçün əlavə tədqiqatların aparılması tələb olunur.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən aşağıdakı kimi təkliflər verilə bilər: Tələbə nailiyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün tələbə motivasiyasını və öyrənmə marağını artırmaq üçün müəllimlərdən daha çox müxtəlif təlim modelləri təqdim etmələri gözlənilir. Tələbələr müstəqil öyrənmə fəaliyyətlərində öyrənmə motivasiyasını artırmaqla yanaşı, öyrənmə nailiyyətlərini artırmaq üçün gündəlik tapşırıqları yerinə yetirməkdən asanlıqla yorulmurlar. Valideynlərdən övladlarının öyrənmə nailiyyətlərini yaxşılaşdırmaq, monitoring etmək və öyrənmə nailiyyətlərini artırmaq üçün xüsusilə evdə səylə oxumağa istiqamətləndirmək üçün mövcud imkanları optimallaşdırmaqla uşaqların öyrənmə nailiyyətlərini daha da yaxşılaşdırmaları gözlənilir. Digər tədqiqatçılar üçün icma mühiti, fiziki amillər və psixoloji amillər kimi şagird nailiyyətlərinə təsir edə biləcək digər amilləri tapmaq üçün əlavə tədqiqatlar aparılmalıdır.

Son olaraq keyfiyyət təminatında tələbələrin rolu dedikdə tələbə rəylərinin və fəallığının səmərəliliyini nəzərə almalıyıq. Azərbaycan Dillər Universitetinin bakalavr qrupları üzrə on fərqli auditoriyada aparılan tədqiqat tələbələrin keyfiyyətin mərkəzində dayandığını göstərir. Müxtəlif fənlərdə (ingilis dili, pedaqogika, psixologiya, multikulturalizm, inkluziv təhsil, xüsusi təhsil) fərqli müəllimlər tərəfindən tədris olunan dərslərdə prosesində müşahidə aparılmışdır. On dərslərdən dördündə tələbə fəallığı zəif olduğundan keyfiyyətli öyrətmə və öyrənmə prosesi aşağı idi. Tələbələrin dərslə hazırlanmağa gəlməməyi, həvəsiz yanaşması, dərslə prosesinə və müəllimə rəy bildirməmələri tədris prosesinin və müəllimin produktivliyinə zərər verir. Bunun nəticəsində müəllim tədris

olunan materialın səmərəliliyini, dərs prosesinin faydalığını və interaktivliyini qiymətləndirmədə çətinlik çəkir. Bu amillər keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Digər altı auditoriyada isə tələbələr kifayət qədər fəal və dərsə hazırlıqlı idilər. Tələbələrin həm dərsə, həm də müəllimə olan rəyləri dərs prosesindəki müsbət və mənfi cəhətləri aydınlaşdırmağa və aradan qaldırmağa kömək etdi. Tələbələrin fəallığı müəllimi yeni dərs üçün maraqlı materiallar hazırlamağa, vaxt bölgüsünü düzgün aparmağa, qrup işlərindən istifadə etməyə sövq etdi. Aparılan müşahidəyə istinadən tələbələrin keyfiyyət təminatındakı auditoriyadaxili və auditoriyaxarici rolu danılmazdır.

2.2. Auditoriyadankənar işlərin təşkili

Tələbələrin qiymət göstəricilərinin yüksəlməsini təmin edən əsas vasitələrdən biri də differensial təlim vasitələrindən biri olan auditoriyadan kənar saatların səmərəli təşkilidir. Auditoriyadankənar işlərin əsas vəzifəsi biliyi dərinləşdirmək, tələbələrin qabiliyyətlərini və müxtəlif maraqlarını inkişaf etdirməkdir.

Dərsdankənar fəaliyyətlərin geniş əhatə dairəsi və onların məzmunu gənclərə həyatlarında istifadə oluna biləcək dəyər və xüsusiyyətlər əldə etməyə imkan verir. Müasir texnologiya dövründə işləri lazımi şəkildə yerinə yetirə bilmək üçün təhsil və tədqiqat zəruri olur. İnsan bir şeyi bilmədən yaratmağı, istehsal etməyi və qazanmağı bacarmaz. Buna görə də Ronald Burt 1960-cı illərdən sonrakı nəsilləri düşünən nəsillər hesab edir.

Dövlət qurumları, sosial təşkilatlar, məktəblər və ailələr dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə doğru çalışmanın vacibliyini daha çox dərk edən vətəndaşların inkişafına töhfə verə bilər. Bunların arasında ali təhsil müəssisələri davamlılığa nail olmaq üçün işləyə bilən səriştəli mütəxəssislərin yetişdirilməsində əsas rol oynayır. Buna görə də, tələbələrə 21-ci əsrin davamlılıq çağırışlarına cavab verən aktiv və məsuliyyətli vətəndaşlığın həyata keçirilməsinin vacibliyini dərk etməyə kömək edən təhsil təcrübələrini təşviq etmək lazımdır. Ola bilsin ki, tələbələrin davamlılıq ehtiyaclarına, istəklərinə və narahatlıqlarına cavab verən paradiqma dəyişikliyi yaratmaq vacibdir.

Bu prosesdə tələbələrin əks etdirmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələri üçün həm fəal iştirak, həm də avtonom və özünü tənzimləyən öyrənməni təşviq etmək vacibdir.

Refleksiya tələbələrə öz güclü və zəif tərəflərini dərk etməyə, sınaq və səhv yolu ilə işləməkdən qaçmaqla mürəkkəb vəziyyətlərdə həll yolları təqdim etməyə, qeyri-müəyyən vəziyyətlərlə üzləşməyə, biliyi, praktikanı yenidən formalaşdırmağa və ən əsası tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və həyat təcrübələrini öyrənməyə çevirməyə imkan yaradır.

Kurrikulumun hazırlanması sahəsində tədqiqatçılar ali təhsildə refleksiv konsepsiyasının təhlilinə və davamlı inkişafa töhfə verən münasibətləri inkişaf etdirmək üçün kurrikulumda əks etdirmə təcrübəsinin əhəmiyyətini nümayiş etdirməyə artan maraqla göstərmişlər. Dərsləndirici fəaliyyətlərlə bağlı araşdırmalara gəldikdə, son sübutlar bu fəaliyyətlərin refleksiv bacarıqların təkmilləşdirilməsi və inkişafında aktuallığını göstərir. Bununla belə, tələbələrin universitetdankənar fəaliyyətlərlə (ECA-dan sonra) özünü əks etdirmə təcrübələrini araşdıran dərin tədqiqatlara çox ehtiyac var.

Son illərdə universitetlər davamlılıqla əlaqəli kurikulum və dərsləndirici əks etdirici öyrənməni inteqrasiya etməyi hədəfləyiblər. Bununla əlaqədar olaraq, bu tədqiqat reflektiv bacarıqların inkişafı üçün dərsləndirici könnüllü fəaliyyətin ortaya çıxan rolunu araşdırır. Xüsusilə, bu tədqiqatın məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tələbələrlərin könnüllü dərsləndirici təcrübələrindən ilkin düşüncələrini araşdırmaq.

2. Refleksiv öyrənməni inkişaf etdirmək üçün tələbələrin könnüllü auditoriyadankənar təcrübədə iştirakın vacibliyi haqqında təsəvvürlərini təhlil etmək.

Reflektiv öyrənmənin təşviqi üçün dərsləndirici fəaliyyətlər.

Hazırda ali təhsil davamlılığa yönəlmiş yeni təhsil konsepsiyası çərçivəsində qurulub. Bunun üçün tələbələrə davamlı inkişafın vacibliyi barədə məlumatlandırıcı və həvəsləndirən tədris və təlim metodlarından istifadə tələb olunur. Bu cür təhsil davamlı istehlak, yoxsulluğun azaldılması və fəlakət riski kimi əsas məsələləri əhatə etməlidir. Yalnız tələbə öyrənməsinə diqqət yetirməyən, həm də tələbələrə gündəlik öyrənmələri haqqında düşünməyə və məsuliyyətli, vahid və gələcəyə hesablanmış perspektivdən hərəkətə keçməyə dəvət edən əks etdirən öyrənmə məzmununu ehtiva edən kursların dizaynı vacibdir.

1984-cü ildə Kolb öyrənməni təcrübi öyrənmə modelindən istifadə edərək təcrübənin çevrilməsi yolu ilə biliklərin yaradılması prosesi kimi konseptuallaşdırmışdır. Kolb dörd mərhələdən ibarət olan tsiklik öyrənmə modelini təklif etdi: konkret təcrübə, əks etdirən müşahidə, abstrakt konseptuallaşdırma və aktiv təcrübə. Modelə görə, təcrübənin öyrənmə və əks etdirmənin əsasını təşkil etdiyi dövrü proses tamamlanmalıdır. Kolbun fikrincə, öyrənmə refleksiya insanın öz təcrübəsindən mənalı şəkildə öyrənməsinə imkan verdikdə baş verir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən öyrənmə daha çox biliklərin əldə edilməsi prosesidir və daha çox əks etdirən öyrənmənin əsas əhəmiyyət kəsb etdiyi biliyin qurulması prosesidir. Bu əks etdirici təcrübə düşünmək və etmək arasında dialoqdur. Nəzəriyyə və praktikanı birləşdirən tələbələr situasiyaları daha yaxşı başa düşməyə və müstəqil məna yaratmağa imkan verən müəyyən bacarıqlar inkişaf etdirirlər.

Əksolunma termini bir çox cəhətdən müəyyən edilmişdir. Moon bunu heç bir aşkar həllin olmadığı nisbətən mürəkkəb və ya strukturlaşdırılmamış situasiyalarda tətbiq olunan psixi proses kimi təsvir etmişdir. Ryan və Ryanəks etdirmənin tələbələrə nəyə inandıqlarını və kim olduqlarına inandıqlarını yoxlamağa imkan verdiyini iddia edirdilər. Devey qeyd etdi ki, əks olunma şübhə və ya çaşqınlıq vəziyyətində yaranır və buna görə də şübhələri aradan qaldırmaq və çaşqınlıqdan xilas olmaq üçün material tapmaq üçün axtarış və sorğu aktıdır. Bu səbəbdən biz əks etdirmə prosesinin adətən sabitliyi pozan və çaşdırıcı vəziyyətlərdə başladığını müdafiə edirik. Bu vəziyyətlərdə sınaq və səhvə görə hərəkət etmək əvəzinə, bir vəziyyət sorğu-sual və araşdırma yolu ilə şərh edilir və başa düşülür. Bundan əlavə, təfəkkür insanın öz hərəkətlərindən xəbərdar olmaq və bu hərəkətlərdən öyrənmək və təkmilləşdirmək imkanı verir.

Düşünmə anına münasibətdə Şhön qeyd etdi ki, iki mühüm zaman aspekti var: hərəkətdə olan əks etmə (təcrübə daxilində) və hərəkət üzərində düşünmə (təcrübədən sonra). Birincisi, hərəkət baş verdikdə həyata keçirilən əks etdirməyə aiddir. İkincisi, baş verəndən sonra təcrübəyə məna verir. Belə əks etdirmə təcrübi öyrənmə modelinin iki mərhələsində baş verə bilər: əks etdirən müşahidə mərhələsində, təcrübəyə məna verildikdə və mücərrəd konseptuallaşdırmada, anlayışlar və ya fərziyyələr yarandıqda.

Buna görə də refleksiya təcrübələrdən öyrənmək üçün idrak prosesində iştirak kimi müəyyən edilə bilər və fərdi sorğu və ya başqaları ilə əməkdaşlıq yolu ilə həyata keçirilə bilər. Fərdi əks etdirən öyrənmə ilə bağlı portfoliolar və ya əks etdirən jurnallar kimi alətlərdən istifadə olunur. Bu alətlərdə əks etdirmə keyfiyyəti tələbənin öyrənməyə səbəb olacaq müvafiq sualları vermək qabiliyyətinə görə dəyişir.

Başqaları ilə əməkdaşlıqda əks etdirən öyrənmə ilə bağlı bu, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqəni və ya prosesə rəhbərlik edən ixtisaslaşmış təlimatçı ilə əlaqəni əhatə edə bilər. Sosial-mədəni nəzəriyyə öyrənməni qarşılıqlı əlaqə zamanı baş verən birgə tikinti prosesi kimi qəbul edir. Bu baxımdan, dialoq təcrübədən ortaq mənalara qurmağa imkan verən mühüm qarşılaşma anıdır. Digər üsullarla yanaşı, seminarlar, onlayn forumlar və ya fokus qrupları vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Reflektiv öyrənmənin bu növündə müəllimlər və həmyaşıdlar arasında ünsiyyət, əməkdaşlıq və əks əlaqə əsas rol oynayır. Tələbələr başqaları ilə ünsiyyət qurarkən, onlara özlərini, ehtiyaclarını və problemlərini, həmçinin şəxsi güclü və məhdudiyyətlərini daha yaxşı başa düşməyə kömək edən əks etdirən prosesləri təşviq edirlər. Bundan əlavə, bu proseslər tələbələrə şəxsi münaqişələr, çətinliklər və qeyri-müəyyənliklərin öhdəsindən gəlmək üçün mənbələr və vasitələri müəyyən etməyə imkan verir. Bu prosesin uğurlu qazanması üçün iştirakçı tələbələrin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qarşılıqlı etimad və müsbət əlaqələrə əsaslanan mühitin yaradılması vacibdir.

Refleksiya stimullaşdırma, gücləndirmə, nəzarət və təlim tələb edən bir prosesdir. Buna görə də, əks etdirən öyrənmənin yaradılması zamanı təhsil müəlliminin rolu əsasdır. Təlimatçı dialoq və qarşılıqlı etimad mühitinin yaradılması yolu ilə tələblərin öz fikirlərini ifadə etməkdə və öz hərəkətləri haqqında düşünməkdə rahat hiss etdikləri öyrənmə mühitini yaratmalıdır. Təlimatçı əks etdirici öyrənmənin tətbiqi, inkişafı və tərbiyəsinə cavabdehdir. Təlim prosesində həmyaşıdların qarşılıqlı əlaqəsi də mühüm rol oynayır. Düşüncələri, hissləri, ideyaları və təcrübələri başqaları ilə bölüşmək və nəticədə başqalarının baxışlarının mənimsəndiyi, mübadilə edildiyi və təhlil edildiyi əks etdirən proseslərin yaradılması öyrənmə prosesinə və tələbə təcrübəsinə məna vermək üçün əsas addımdır.

Son iki onillikdə təhsil, səhiyyə, sosial iş və biznes ilə bağlı kurikulum fənlərində əks etdirici öyrənmənin əhəmiyyətindən bəhs edən çoxlu elmi ədəbiyyat nəşr edilmişdir.

Bu tədqiqatlar əsasən kurikulum sahəsi ilə məhdudlaşır. Bununla belə, EKA-nın əks etdirmə potensialına maraq artır. EKA, kurikulum hazırlığını tamamlayan və tələbələrin şəxsi, peşəkar və sosial inkişafına töhfə verən, sinif cədvəlindən kənar həyata keçirilən könüllü fəaliyyətlər kimi müəyyən edilir. Bu fəaliyyətlər idman, mədəni, həmrəylik, mənəvi və bədii fəaliyyətlər və tələbə klubları kimi təsnif edilir.

Auditoriyadankənar məşğələlər yalnız münaqişələrin həlli bacarıqlarının, tənqidi tərəkürün, etik dəyərlərin inkişafı üçün deyil, tələbələrin dərskənkənar təcrübədə maksimum yararlanmağa imkan verdiyini üçün də əhəmiyyət daşıyır. Bu tədbirlər azad seçim, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə söykənərək və mədəni ənənələri dərk etmək əsasında tələbə tərəfindən öz maraqlarının təzahürü kimi meydana çıxır. Auditoriyadankənar məşğələlərin əsas vəzifəsi tələbələrin müxtəlif fəaliyyət növlərinə maraq, meyl, qabiliyyət, və imkanlarını müəyyən etməkdən, seçilmiş fəaliyyət sahəsində bilik və bacarıqlar sisteminin formalaşdırmaqdan, təcrübə ilə yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Tədrisin müşayiət olunan təşkili formaları tələbələrə həyatı daha dərinədən və müxtəlif şəkildə tanımağa, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, əlavə məlumatlar əldə etməklə mənəvi cəhətdən zənginləşməyə, özlərində işgüzar xarakter xüsusiyyətlərini formalaşdırmağa imkan verir.

Auditoriyadankənar fəaliyyətlərdə fəal iştirak edən tələbələr daha yüksək qiymətlər və test balları, ali təhsil nailiyyətləri, dərskə davamiyyətdə daha çox müntəzəmlik və yüksək özünə inam da daxil olmaqla bir çox üstünlüklər əldə edirlər. Dərskənkənar fəaliyyətlər tələbələrdə liderlik və komandada işləmək qabiliyyətlərini artırır. Bu fəaliyyətlər həmçinin narkotik, spirt istifadəsini və onların istifadəsi ilə bağlı davranış və intizam problemlərini azaldır.

2003-cü ildə Daley və Leahy tərəfindən fiziki məşqlərə cəlb edilməsinin səbəb olduğu mənlilik anlayışının yaxşılaşdırılmasını müzakirə edən bir araşdırma aparıldı. Dərskənkənar fiziki fəaliyyətlərdə iştirak həddindən artıq dərslərin səbəb olduğu stressi azaldır. Tələbələr fiziki və əqli cəhətdən sağlam qalırlar. Həmçinin onların bədəni yaxşı formada qalır ki, bu da onlara özünə inam və görünüşlərini daha yaxşı görmək imkanını verir. Heç bir fiziki fəaliyyətlə məşğul olmayanlarda isə bu keyfiyyətlər yoxdur [15, s.16].

Həmçinin təklif olunur ki, bu cür investisiyalar həm də tələbələrə sosial və fiziki mənlilikləri haqqında bir növ əminlik hissi aşılayır.

Sosiallaşma həm də tələbə həyatının mühüm bir hissəsidir, buna görə də sosial bacarığı tələbə xarakterinin zəruri hissəsinə çevirir. Dərsdänkənar fəaliyyətlərdə iştirak tələbələrə mövcud sosial dairələrindən kənar insanlarla ünsiyyət qurmaq üçün daha geniş imkanlar təmin edir və bununla da dostluğun və sosial inamın inkişafına töhfə verir. Bu fəaliyyətlərdə iştirak gənclərdə yetkinliyə və öz intizamına kömək edir. Bu araşdırma həmçinin fəal iştirakçı olan tələbələrin daha çox məsuliyyət və bağlılıq hissi inkişaf etdirdiyi qənaətinə gəldi. Son olaraq belə bir nəticəyə gəldi ki, dərsdänkənar fiziki fəaliyyətlərdə iştirak edən tələbələr fiziki məşqlərlə məşğul olmayanlarla müqayisədə, daha yüksək özünüdərketmə qabiliyyətinə malikdirlər [15, s.16].

Başqa bir araşdırmada dərsdänkənar fəaliyyətlərə investisiya qoyuluşunun tələbələrin akademik nailiyyətlərinə təsiri müzakirə olunub. Braunun (nd) fikrincə, məktəbdänkənar fəaliyyətlərdə fəal iştirak edən tələbələr daha yüksək qiymətlər və standartlaşdırılmış test qiymətləri əldə edir, daha yüksək təhsil nailiyyətlərinə sahib olur, dərslər daha punktual və müntəzəm davamiyyət göstərirlər. Dərsdänkənar fəaliyyətlərdə iştirak edənlərin qeyri-qanuni narkotik və içkilərin istifadəsi ilə daha az məşğul olduqları, təhsilərk etmə nisbətinin və daha az intihar hallarının olduğu kimi faktlar da aşkar edilmişdir [12, s.115].

Dərsdänkənar fəaliyyətlərdə iştirak gənclər komanda qurmaq və liderlik xüsusiyyətlərə daha asan yiyələnə bilirlər. Bütün bu bacarıqlar tələbələrə həm təhsil, həm də peşə həyatında uğur qazanmağa kömək edir. Təhsil həyatı və ondan sonra komanda üzvü olan tələbələrin dostluq etmələri daha asan olur, onlar yeni mühitə daha asanlıqla uyğunlaşırlar və iştirakla əldə etdikləri təcrübə əsasında liderlik qabiliyyətlərini asanlıqla nümayiş etdirə bilirlər. dərsdänkənar fəaliyyətlər. İştirak da davranış problemlərini azaldır. Tədqiqatlar belə nəticəyə gəldi ki, axşam saat 2-dən 8-ə qədər ictimai fəaliyyətlə məşğul olan tələbələrin cinayət törətmə ehtimalı daha azdır [12, s.116].

Təşkil olunmuş sinifdänkənar fəaliyyətlərdə iştirak tək-cə tələbələrin təhsildə daha yaxşı mövqe tutmasına kömək etmir, həm də onların sosial və şəxsi inkişafına mühüm töhfə verir.

Dərsdənkənar fəaliyyətlər tələbələrə öz sosial şəxsiyyətlərini və bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əsl şans yaradır. Olsonun dediyinə görə, məktəbin musiqi proqramlarına qatılan şagirdlərin məsafə hissləri daha azdır, fərdi inkişaf daha yüksəkdir və evlə məktəb arasında tipik bir bağ var [37, s.34].

O, tələbələri qeyri-rəsmi təşkilat və onların məktəbi ilə əlaqəli emosional dəstəkləyici şəbəkə ilə təmin edir. Feldman və Mati asko, 2005-ci ildə Darling, Caldwell və Smith və digərlərində istinad edilir [14, s.52].

Misallardan görüldüyü kimi, müəllif, tələbələrin dərsdənkənar fəaliyyətlərinin təşkilində onların həm estetik zövqlərinin, həm də fiziki bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətini göstərir.

İdman iştirak etmək üçün faydalı dərsdənkənar fəaliyyətlərin başqa bir nümunəsidir. İdman tələbələrə həmyaşdqları ilə qarşılıqlı əlaqə, bütün komandanın ən yaxşı marağı üçün işləmə, tabeçilik bacarıqları və həmçinin liderlik bacarıqlarını öyrənməyə kömək edir. Bütün bu bacarıqlar tələbə idmançının özünü şəxsiyyətinin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir [14, s.53].

Daha sonra müəllif, dərsdənkənar fəaliyyətlərin həm də tələbələrin sosallaşması, qarşılıqlı və səmərəli birgə fəaliyyəti, zərərli vərdislərdən qaçınma üçün faydalı və düzgün yol olduğunu əsaslandırır.

Tələbənin sosial mənlük anlayışına idmanın ona təqdim etdiyi inkişaf imkanları müsbət təsir göstərir. Bu, daha yüksək elmi istək və beləliklə, tələbə idmançılar üçün daha yaxşı akademik nəticələrə kömək edir. Müəyyən bir qrupla əlaqə qurma şansı olmayan yetkinlik yaşına çatmayan tələbələrin intizam problemləri, narkotik maddələrdən sui-istifadə, məktəbi tərk etmə və ekstremal hallarda intihar kimi mənfi təsirlərə məruz qalma ehtimalı daha yüksəkdir [40, s.87].

Dərsdənkənar fəaliyyətlərdə iştirakla bağlı ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri də bu fəaliyyətlərdə iştirakın tələbənin akademik fəaliyyətinə müsbət və ya mənfi təsir göstərməsidir. Reeves görə, bütün tədris ili ərzində birdən çox məktəbdənkənar fəaliyyətə sərmayə qoyan tələbələr, ümumiyyətlə, bu cür fəaliyyətlərlə məşğul olmayan tələbələrə nisbətən daha yüksək qiymətlər əldə etmişlər [41, s.86]. Müəllif dərsdənkənar fəaliyyətinin

çoxşaxəli olduğunu, bu işdə sənət fəaliyyətlərinin də mühüm rol oynadığını diqqətə çatdırır.

Yalnız atletikanın tələbələrə müsbət təsir göstərdiyini, təsviri sənət kimi digər fəaliyyətlərin də tələbələrin həyatına müsbət təsir etdiyini qəbul etməməlidir. Olson heç bir dərskənənar fəaliyyətdə iştirak etməyən tələbələrlə müqayisədə təsviri sənət fəaliyyətləri ilə məşğul olan tələbələr üçün davamsızlıq nisbətinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olduğu qənaətinə gələn bir araşdırma apardı. O, həmçinin müəyyən etdi ki, məktəbi yarımçıq qoyan şagirdlərin məktəbi vaxtında bitirən tələbələrlə müqayisədə hər hansı fəaliyyət növündə iştirak etmək ehtimalı daha azdır [37, s.34].

Dərskənənar fəaliyyətlərə töhfə etibarlı şəkildə davamiyyətin müntəzəmliyi ilə bağlıdır və davamiyyətin müntəzəmliyi daha yüksək ÜOG ilə birbaşa bağlıdır.

Dərskənənar fəaliyyətlərdə iştirakın ən faydalı müsbət təsirlərindən biri tələbənin böyüklərlə davamlı əlaqə, bələdçi və ya yaxşı nümunə əldə etmə ehtimalıdır. Tələbələr faydalı məşqçi və ya mentoru müəyyən edə və sonra onlara qarşı həqiqi məsləhət axtara bilərlər.

Bu, tələbələrə yaxın ailələrindən kənarında sağlam münasibətlər inkişaf etdirmək imkanı verir. Bu, hörməti, münasibətdə öhdəliyi və ən əsası etibarını təşviq edir (Smith at El, Feldman və Matjasko, 2005-də istinad edilir), Əgər tələbə qayğıkeş və dəstəkləyən mentor, müəllim, məşqçi və ya başqa bir yetkin şəxslə qohumdursa, o, əldə edə bilər. Bu əlaqədən çoxlu fayda əldə edir. Bu “digər böyüklər əlaqələri” akademik və peşəkar həyatda uğur əldə etmək üçün etibar edilə bilən bir aktivdir [33, s.12].

Dərskənənar fəaliyyətlərin müsbət təsirləri ilə yanaşı, bir çox potensial mənfi təsirlər də ola bilər ki, onları da qeyd etmək lazımdır. Reeves (2008) qəyyumların və müəllimlərin tələbələrin məktəbdənənar fəaliyyətlərdə iştirakına icazə vermədiyi qənaətinə gələn bir araşdırma apardı ki, tələbə bu dərskənənar fəaliyyətlərə həddən artıq cəlb oluna və dərslərə diqqətini itirə bilər. Həddindən artıq məşq dərində və ya toplaşmada iştirak edən tələbələrə ev işi üçün kifayət qədər vaxt qalmaya bilər. Həddindən artıq iş qrafiki tələbələrin əsəbi və tənəbəl olmasına səbəb ola bilər, onlar dərində çox diqqətli olmaya və verilən tapşırıqlara hazırlaşmağa daha az vaxt sərf edə bilərlər.

Vəziyyət tərsinə də ola bilər. Bəzi valideynlər və qəyyumlar tələbələrinin demək olar ki, hər bir əlçatan məktəbdənkənar fəaliyyətdə iştirakını istəyə bilər. Həmçinin valideynlər uşaqları uşaq baxçası kimi futbol, gənclər toplantıları və piano dərsləri kimi fəaliyyətlərə planlaşdırırlar. Bu, təkcə tələbələrin akademik performansına təsir etmir, həm də tələbənin müəyyən bir fəaliyyətə cəlb edilməsi məcburiyyətində qaldıqda göstərdiyi öhdəlik və ya fədakarlığa təsir göstərir.

Tompson bu konsepsiyayı “Öhdəlik səviyyəsi xüsusi fəaliyyətdən daha vacibdir” kimi ifadə etmişdir. Həddindən artıq planlaşdırma tələbələrə fiziki və emosional olaraq da təsir edir. Emosional təsirlərə stress və yorğunluq, fiziki təsirlərə isə xəsarətlər və tükənmə daxildir. Bu problemlərin əsas səbəbi valideynlər övladlarını şagirdlərin ümumiyyətlə iştirak etmək istəmədiyi fəaliyyətlərə məcbur etmələri ola bilər. Şagirdlər valideynlərini məyus etmək qorxusu ilə fəaliyyəti tərk etməkdən qorxurlar, digər tərəfdən bəzi tələbələr hər şeyi tərk edə bilər. Beləliklə, tələbənin öz seçdiyi fəaliyyətlərdə iştirakına icazə verilməlidir.

Gilman öz araşdırması nəticəsində müəyyən etdi ki, tələbə idmançılar narkotik və içkidən qeyri-qanuni istifadənin daha yüksək nisbətində malikdirlər. Burada qeyd etmək lazımdır ki, bu mənfi təsirlər aşağı məşq keyfiyyəti və ya tələbələrin öz assosiativ toplantıları və ya tələbələrin icmasında fəaliyyətin sosial əhəmiyyəti ilə bağlı ola bilər [19, s.41].

Başqa bir araşdırmada, Gilman subyektlərindən özlərini "The Breakfast Club" filminin xüsusi personajı kimi tanımasını xahiş etdi. Subyektlər aşağıdakı personajlardan birini seçə bilərdi: Şahzadə, Beyin, Cinayətkar, Jock və Səhər yeməyi Davası. O, belə nəticəyə gəldi ki, özlərini “Jok” kimi tanıyanlar idmanla daha çox məşğul olurlar, onlar daha yüksək mənlilik anlayışına və daha aşağı sosial məhdudiyətə malikdirlər, həmçinin daha yüksək ÜOG əldə edə bilərlər. Ancaq əvvəlki tədqiqatlarda olduğu kimi, bu subyektlərin digərlərinə nisbətən narkotik istifadə etmə ehtimalı daha yüksək idi [19, s.41].

İqtisadi cəhətdən daha güclü olanlar, yoxsullara nisbətən əsassız olaraq üstünlük verilən mövqe mövqeyinə sahib ola bilərlər. Tələbə rəqibləri daha yüksək maliyyə vəziyyətinə malikdirlər (Smith, 2008). İdmanda iştirak pulsuz deyil, avadanlıq, nəqliyyat və oyun üçün ödəniş tələb edir. Bu, maddi cəhətdən güclü olmayanlar üçün maneə ola

bilər. Sosial-iqtisadi vəziyyət yaxşı idmançı olan tələbələrin əksəriyyətinin yüksək səviyyəyə qalxmasına mane olur, çünki onlar özəl məşqdən və klublarla oynayırlar. Orta gəlirli tələbə heç vaxt yüksək avadanlıqla təchiz edilmiş bir idmançı ilə rəqabət apara bilməz və klublarda məşq etmək imkanı əldə edə bilməz. Bu iqtisadi çatışmazlıq tələbələrin narazılığına və məyusluğuna səbəb olur və hətta onların bəzilərinin idmana/atletika ilə məşğul olmasına imkan vermir. Allar (2008) həmçinin müəyyən etmişdir ki, tələbələrin əksəriyyəti üçün vəsait problemi ola bilər. Tələbənin “Mən ailəm üçün pul qazanmağa kömək etmək üçün işləməliyəm” ifadəsi maddi vəziyyətin maraqlı və məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə iştirak arasında necə maneə ola biləcəyini açıq şəkildə göstərir.

Atletikada iştirakın ən inkar edən mənfi təsirlərindən biri yaralar və ya zədələrdir. Bəzən zədələr o qədər ciddi olur ki, ömür boyu davam edir, belə zədələr əsasən futbol, futbol və xokkey və s. kimi idman növlərində baş verir. İnkişaf edən yaşda idmançıların özlərinə inamla dolu olurlar və özlərini həddən artıq itələyə və ya çox işləyə bilirlər.

Bundan əlavə, əgər məşqçilər onlardan öz hədlərindən çox şey gözləyirlərsə, oynanılanlar qırılma nöqtəsindən kənara çıxıb bilər. İnsan bədəninin istirahət etmək və ağır işdən yaranan yorğunluqdan qurtulmaq üçün bir az vaxt lazımdır, əgər oyunçuların sağalmaq üçün kifayət qədər vaxtı yoxdursa, onların ciddi zədə almaq riski artır. Qəza riski daha yaxşı məşq, yüksək mexanizm və hərtərəfli isinmə ilə azaldıla bilər, lakin hər zaman bir az səhv var. İqtisadi vəziyyəti aşağı olduğu üçün tibbi sığortası olmayan tələbələr istəsələr belə, belə fəaliyyətlərə cəlb edilməməyə üstünlük verirlər.

Məktəbdənkənar fəaliyyətlərə investisiyanın son mənfi təsiri, mentor və ya nümunə kimi keyfiyyətsiz məşqçinin olmasıdır. Kasıb məşqçilərə demək olar ki, hər bir cəmiyyətdə rast gəlinir. Onlar tələbələrin böyüməsini düzgün başa düşə bilmirlər və idman ustalığının böyük prinsiplərini həyata keçirmirlər.

Səmərəli şəkildə həyata keçirilən proqramın mənfi təsirləri haqqında bilmək vacib olmasına baxmayaraq, müsbət üstünlüklər həmişə mənfi təsirləri üstələyir.

Təhlil göstərdi ki, bəzi tələbələrin əksəriyyəti asudə vaxtlarını dərstdənkənar işləmə sərəf etmək əvəzinə istirahətə sərəf etməyi xoşlayırlar. Çox az tələbə universitet daxilində və xaricində cəmiyyətlərin fəal iştirakçılarıdır. Bu işə cəlb edilməməsinin əsas səbəbi

dərşdənkənar fəaliyyətlərin diqqəti onun dərşlərinə yayındıracağına dair ənənəvi təsəvvürdür. Bəzi insanlar isə ailələri qarşısında öhdəlikləri səbəbindən bu fəaliyyətlərdən çəkinirlər.

İdman/atletika ən çox qəbul edilən sinifdənkənar fəaliyyət növüdür, tələbələr isə təsviri incəsənət və ədəbiyyatla bağlı fəaliyyətlərə daha az meyillidirlər. Əvvəllər universitetdə oxuyan qohumları olan və ya universitetdə mentor tapan tələbələrin akademikləri ilə məktəbdənkənar fəaliyyətləri arasında tarazlıq qurma ehtimalı daha yüksəkdir. Tələbələrin əksəriyyəti gündüz alimləridir və kollecləri/universitetləri tərəfindən təşkil olunan tədbirlərə qatılmaqda çətinlik çəkirlər. Tələbənin daxil olduğu təhsil proqramı onun məktəbdənkənar fəaliyyətlərə cəlb olunmasına çox təsir edir.

Əksər insanlar məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə iştirakın vacibliyini peşəkar həyata keçərkən dərk edirlər, çünki bu, sosial və şəxsi bacarıqların inkişafına kömək edir, özünü qavrayış və inamı artırır, tələbələrə dərşdənkənar fəaliyyətlərə cəlb olunmağı və eyni zamanda onu balansda saxlamağı məsləhət görür, akademik çıxışları ilə.

Tələbələrin əksəriyyətinin dərşdənkənar tədbirlərdə iştirakının vacibliyini dərk etməsi həyəcanverici amildir. Sağlam fəaliyyətlərdə iştirakın müsbət təsiri və bu cür fəaliyyətlər və tədqiqatlar arasında mükəmməl tarazlığı necə saxlamaq barədə məlumatlılığın yayılmasına ehtiyac var.

Asudə vaxtın tədqiqi üçün elmi əsaslandırma tələb edən bir neçə mühüm məqamı ayırd etmək olar. Birincisi, elmi əsaslandırma ondan ibarətdir ki, asudə vaxt məsələsi hələ də daimi və sistemli pedaqoji tədqiqat obyektinə çevrilməyib. İkincisi, asudə vaxta müasir pedaqoji elmin bir sahəsi kimi bütün texniki, texnoloji və maddi şərait baxımından kifayət qədər yanaşılır. Bundan əlavə, tələbələrin asudə vaxtlarının (dərşdənkənar) fəaliyyəti ilə təhsil və təlim keçməsi üçün səylər göstərilməlidir.

Elmi ictimaiyyət arasında çoxdan asudə vaxtın ümumi öyrənilməsinə, xüsusən də asudə vaxtın pedaqoji aspektdən öyrənilməsinə maraq yaranıb.

Tədqiqat predmetinin aktuallığı bu mövzunun birinci dərəcəli əsasını təşkil edir və onun əsas açarı həmişə ibtidai təhsil prosesində şagird və müəllimlərin dərşdənkənar fəaliyyətlərindən faydalı istifadə olunmasıdır; bu səbəbdən sinifdənkənar işlərdən düzgün istifadə olunmaması nəticəsində yaranan problemlər həmişə ziddiyyət kimi ortaya çıxır.

Çoxlu sayda deviant və cinayətkar davranış halları cansıxıcılıq, fərdlərin asudə vaxtlarını yaradıcılıqla keçirə bilməməsi səbəbindən baş verir və sonra bu şəxslərdə yaradıcılıq potensialı ilə bağlı məyusluq yaranır ki, bu da fərdlərin dağıdıcı şəxsiyyətə çevrilməsidir. Çoxlu sayda gənclər öz oxşarları ilə, yəni oxşar dəyərlər sistemi, oriyentasiyaları, iqtisadi statusu və maraqları olanlarla sosiallaşırlar. Onlar özlərini uğurlu insan kimi qurmaq əvəzinə, məhvə doğru gedirlər. Söhbət gənclərin asudə vaxtları ilə bağlı təhsilinə gəldikdə funksional təhsil deyilən şeyin təsiri üstünlük təşkil edir. Bu, boş vaxtlarımızda getdikcə daha çox rast gəlinən reallığımızdır ki, bunun üçün uşaqları hazırlamalı, onları davamlı və mənfi təsirlərə qarşı özbaşına seçim edə bilməliyik, hər halda kifayətdir və bununla mübarizə aparmaq mümkün deyil, “əxlaq”dan istifadə etməklə.

Təcrübəli müəllimlər tərəfindən idarə olunan ali məktəbdə tələbələrin dərslərdən kənar fəaliyyətləri gənclərə müsbət inkişafa və sosial cəhətdən məqbul davranışa imkan verən öz münasibət və davranışlarını qurmağa kömək edə bilər. Asudə vaxtın görünüşü müasir cəmiyyətin məhsuludur və texniki və texnoloji inkişafın tempi ilə çox sıx bağlıdır və bu baxımdan hələ də nəzəri tədqiqatlar sferasına aid olan məsələdir. Məhz buna görə də hər bir cəmiyyət, hər bir dövrdə gənclərin sosial patoloji davranışlarının qarşısını almaq üçün dərslərdən kənar fəaliyyət proqramları hazırlamışdır. Müəyyən araşdırmalar göstərmişdir ki, müəllimlər dərslərdən kənar fəaliyyət prosesində öz işi ilə tələbələrin istedadlarının formalaşdırılmasında və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynaya bilərlər.

Təhsil və dərslərdən kənar fəaliyyət bir-birini tamamlayanda başa düşüldükdə və onların spesifik əlaqələri qəbul olunduqda, hər ikisi variant üçün perspektivlər yaradır. Onların hər ikisi öz fəaliyyətləri ilə insanın bütün həyatı boyu inkişafını əhatə edir və hər ikisi insan potensiallarının reallaşması üçün öyrənmə və yaşama təcrübəsini əhatə edir. Ali məktəb hələ də ən yaxşı mövqeyə malikdir və məktəbdən kənar fəaliyyətlərin geniş dünyası üçün tələbələrdə bacarıqların inkişaf etdirilməsi ümidinə malikdir. Buna görə də biz öz təkliflərimizi məktəb proqramlarının strukturunun yenidən işlənib hazırlanmasına yönəldə bilərik və biz tələbələrin təşəbbüskarlığını və əməkdaşlığını təmin etməliyik.

Bu səbəbdən də müəllimlər tədris prosesində daha çox sərbəstlik və bundan məmnunluq hissini dəstəkləməlidirlər. Yalnız bu halda məktəb sözün tam mənasında pulsuz fəaliyyətlər üçün ilkin addım ola bilər.

Pedaqoji elm asudə vaxta təhsilin məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün mühüm amil kimi yanaşır, eyni zamanda, asudə vaxtını mədəni və dəyərli keçirmək üçün insanın tərbiyəsi amili kimi yanaşır. Şagirdlərin məktəbdənkənar fəaliyyətə cəlb edilməsi ilə onların maraqlarının təmin edilməsi eyni zamanda onların şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına müsbət təsir göstərir. Həmçinin, hər bir müasir cəmiyyətin inkişafına daha da töhfə verəcək sosial cəhətdən məqbul dəyərlər formalaşır.

NƏTİCƏ

Tarixən cəmiyyətin inkişafında müstəsna əhəmiyyətini, təhsil almadan cəmiyyətin təkmilləşməsini, formalaşması və inkişafının qeyri-mümkünlüyünü nəzərə alaraq, elmin, texnikanın ən yüksək şəkildə inkişaf etdiyi bir dövrdə belə, təhsilin cəmiyyətin inkişafını, gələcəyini müəyyənləşdirən ən mühüm amil, ölkələrin global bazarda rəqabət qabiliyyətinin, beynəlxalq arenadakı nüfuzunun, iqtisadi gücünün və sosial rifahının ən ümdə göstəricisi olduğunu əminliklə söyləmək mümkündür. Bu prosesdə ali təhsil əsas həlqələrdən birini təşkil edir. Əsasən dörd missiya vasitəsilə: insan kapitalını formalaşdırılması, bilik bazalarının yaradılması, biliyin yayılması, biliklərin qorunması ilə həyata keçirilən ali təhsil yüksək texnologiyalar əsrində də öz əhəmiyyətini itirməyərək, ümumi inkişafa töhfə verir. Yeni texnologiyalar yeni şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik universitet məzunları tələbini qarşıya qoyur və inkişafda insan resursları getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan ali təhsilin zəruriliyi və təhsildə keyfiyyət məsələsi ön plana çıxır və hər bir universitet buna görə məsuliyyət daşıyır. Keyfiyyət anlayışı özündə təhsil prosesinin iştirakçısı olan təşkilat və müəssisələrin məsuliyyətini müəyyən edir, proqramlarının qiymətləndirilməsini, akkreditasiya, sertifikatlaşdırma və digər prosedurlar sistemini və s. nəzərdə tutur.

Tələbələrin, işəgötürənlərin və ümumilikdə cəmiyyətin maraqları təhsilin keyfiyyətini şərtləndirən əsas amillərdir. Bundan başqa, institusional muxtariyyət, akademik proqramların səmərəliliyini təmin edən təşkilati strukturların fəaliyyəti, şəffaflıq və xarici mütəxəssislərdən istifadə kimi mühüm amillərin də təhsilin keyfiyyətinə mühüm təsiri vardır. Ali təhsilin keyfiyyətini əhatəli şərh etmiş Avropa Komissiyası liderlik, tədris, kadrlar, özünə hörmət, əmək bazarında iştirak, korrupsiyaya qarşı mübarizə və s. xüsusları ali təhsilin keyfiyyətini müəyyən edən əsas kimi müəyyənləşdirmişdir. Bütün bunların əldə edilməsi isə təhsildə köklü islahat və dəyişmələrin: insanların düşüncəsində, həyat

fəlsəfəsində, eləcə də dəyərlər sistemində yenilənmələrin aparılması ilə mümkündür. Dünyada gedən amansız rəqabətdə qalib gəlməyin, üstün olmağın yeganə yolu məhz keyfiyyətin yüksəldilməsindən keçir. Müasir dünyada bir çox ali məktəblər ağır qlobal rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti ilə üz-üzədirlər. Bu zaman yeganə çıxış yolu özünü digərlərdən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirməkdir.

Tələbənin yüksək keyfiyyət göstəriciləri də hər bir ali təhsil müəssisəsinin güc və səviyyəsini müəyyən edən başlıca amildir. Bu baxımdan, ali təhsil müəssisələri kadrların hazırlığı prosesində “süzgəc” rolunu yerinə yetirməklə, təhsilin əsas hərəkətverici qüvvəsi olan tələbələrin, özünü daima təkmilləşdirməyi bacaran, yüksək intellektə sahib, azad düşüncəli, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyət kimi yetişməsində həlledici rol oynayır. Təhsilin şəxsiyyətyönlü olması, təhsilalanın təfəkkürünün inkişafına, şəxsiyyətin təşəkkül tapmasına səbəb olur, onun idraki və mənəvi tələbatını təmin edir. Təhsil cəmiyyətin və dövlətin yalnız sosial, siyasi və iqtisadi inkişafında deyil, həm də müstəqil, azad, mənəvi və mədəni quruculuğunda təkəverici rolunu oynayır, bu prosesdə şəxsiyyətyönlü sistemli yanaşmanın vacibliyini mühüm şərt kimi ortaya qoyur və bunu pedaqoji prosesin keyfiyyət göstəricisinə təsir edən əsas amillərdən biri hesab edir. Keyfiyyətin müəyyən olunmasında mühüm əhəmiyyət daşıyan obyektiv qiymətləndirmə təhsil proqramlarının real tələbata uyğunluğunu, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsini də özündə ifadə edir.

Aparılan elmi araşdırma təhsildə keyfiyyət anlayışının izahını verməyə, tələbənin bu keyfiyyətin təminatındakı rolunu aydınlaşdırmağa istiqamətlənib. Araşdırma zamanı istifadə edilən elmi ədəbiyyat və internet resurslar məsələyə ali məktəb müstəvisindən yanaşmağa, tələbələrin prosesdəki rolunu üzə çıxarmağa imkan verdi.

Təhsil imkanlarının bərabərliyinin təmin edilməsi məsələsi, o cümlədən potensial universitet tələbələrinin yaşayış sahələri, məzunların öz məmləkəti ilə yaxınlığı amili, ali təhsilin ərazi əlçatanlığı və s. bu kimi məsələlər də təhsilin keyfiyyətinə təsir edən amillərdir.

İnformasiya sistemi də təhsil keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir və bu dəyişikliklər ölkəmizdə qanunvericiliklə də dəstəklənib.

Təhsil müəssisəsində daxili və xarici keyfiyyət təminatı sisteminin formalaşması, müəssisələrdə keyfiyyət təminatı strukturunun işinin səmərəli təşkili də bu baxımdan

mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün rəhbərliyin müəllimlərlə birgə işi, müəllimlərin professionallıq və şəxsiyyət baxımından inkişafı, müəllimlərin elmi-metodik ədəbiyyatdan istifadəsi, pedaqoji kadrlarla iş, maddi-texniki baza, öyrənməyə yardımçı olan resurslarla (kitabxanalar, təlim mərkəzləri, laboratoriyalar, kompyuterlər və s.), adekvat və əlçatan öyrənmə resursları ilə təminat; fərdi işlər, müvafiq məzmunlu tapşırıqları, təkrar imtahanların təşkili, kredit qarşılığında kursların, yay qruplarının, müxtəlif tədbir, seminar, müzakirə, layihə və s. təşkili, tələbələrə dəstək mexanizmləri (məsləhət və tütör xidmətləri), tələbələrə dəstək xidmətlərinin effektivliyinə nəzarət və s. tələbələrin təhsildə yüksək keyfiyyət göstəriciləri əldə etməsini şərtləndirən amillərdir. XXI əsrdə texnologiyaların inkişafı tələbələrin yaradıcılıq potensialının aşkarlanması və genişlənməsində mühüm rol oynayır. Araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif alət, cihaz və avadanlıqların, təlim materialları, məlumat kitabçaları, diaqram, cədvəl və müasir texnologiyaların verdiyi üstünlüklər də problemləri həll etmək, hesablamalar aparmaq, yenilikləri aşkarlamaq və xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək baxımından tələbələr üçün böyük maraq kəsb edir. Yaradılmış təlim qrupları, ümumilikdə tədrisin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsində əsas amillərdəndir.

Tədris işinin təşkilinin formalarından olan məsləhət saatları və seçmə fənlər, o cümlədən fərdi öyrənmə də təlimin keyfiyyət göstəricilərinə təsir edir.

Əsas vəzifəsi tələbələrin qabiliyyət və maraqlarının inkişafına yönəlmiş auditoriyadankənar saatlar, həm biliyi dərinləşdirmək, həm də tələbələrin dərskənkənar vaxtlarının səmərəli təşkilinə yönəlib. Tələbələrin elmi-nəzəri biliklərinin genişlənməsində və dərinləşməsində mühüm rol oynayan könüllü kurslar təhsil problemlərinin həllində əsas, bəzən də yardımçı rol oynayır.

Tələbələrində auditoriyadankənar fəaliyyətdə yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, şəxsi maraq və meyllərə istinad, sərbəst seçimlərin verilməsi keyfiyyətin səmərəliliyini şərtləndirir. Yarışlar, ekskursiyalar, olimpiadalar, işgüzar və rol oyunları, layihələrin hazırlanması, səyahət, müxtəlif idman yarışlarında iştirak etmək də auditoriyadankənar fəaliyyət kimi nəzəri və praktik bilik və bacarıqlarını yüksəltməsinə, tələbələrə həyatı daha dərinləndirən və müxtəlif şəkildə tanımağa, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, əlavə məlumatlar əldə etməklə mənəvi cəhətdən zənginləşməyə, özlərində işgüzar xarakter

xüsusiyyətlərini formalaşdırmağa kömək edir, nəticədə bütövlükdə təlim-tərbiyə keyfiyyətinin yüksəldilməsi imkanlarını artırır.

Beləliklə, apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, mövzu ilə bağlı müəyyən dərəcədə elmi və praktik tədqiqatlar mövcuddur və aparılan tədqiqatlar mövzunun öyrənilməsi baxımından kifayət qədər əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın nəticəsi bizə söyləməyə əsas verir ki, yuxarıda istinad edilən və öz fəaliyyətlərində göstərilənləri tətbiq edən təhsil müəssisələrində tələbələrin, o cümlədən təhsil müəssisələrinin keyfiyyət göstəriciləri kifayət qədər yüksək və qənaətbəxşdir. Digər tədris müəssisələrinin də qeyd olunan xüsusları nəzərə alaraq öz fəaliyyətlərində tətbiq etməsi tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olacağını söyləməyə bizə əsas verir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Hacıyeva T. Təhsilin monitorinqi, qiymətləndirilməsi və keyfiyyəti. “Azərbaycan

- müəllimi”, 18 mart, 2011, s. 10.
2. İ saxanlı H. Təhsildə keyfiyyət konsepsiyası və Amerika təcrübəsi. “Ali Təhsil və Cəmiyyət” jurnalı, “Şərq-Qərb”, s.52.
  3. İlyasov M. Təhsildə keyfiyyət problem. Ənənədən innovasiyaya. “Azərbaycan məktəbi”, 2019, №4. (689), s. 11-26.
  4. Quliyev İ. Ali təhsildə keyfiyyət problemi. “Kaspi”, 2011, 25 fevral, s.5.
  5. Məmmədova M. Təhsilin keyfiyyəti anlayışı barədə. “Məktəb guşəsi” jurnalı, 18.05.2017, s. 5.
  6. Orucova G. Təhsil prosesinin humanistləşdirilməsinin bəzi məsələləri, “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2018, №1, s.33.

İngilis dilində

7. Araslanova, A. A. Management of the quality of higher education on the basis of forming regional educational clusters. Moscow: RIOR publishers. International Journal Of Environmental & Science Education 2016, Vol. 11, No. 9, p. 2519-2537.
8. Astakhova, S.M. The state regulation of the funding of higher professional education in market conditions. Russian StateSocialUniversity. 2008. p.73-74.
9. Balabanov, A. S. Cumulative and dispersive factors of the dynamics of social inequality in present-day Russia. NizhniyNovgorod, Niva. 2007, p. 64.
10. Barakhtenova, L. Internationalization of education at an economic university. HigherEducationinRussiaJournal 10. 2013, p.63-69.
11. Buchmann, C., & Hannum, E. Education and stratification in developing countries. A review of theories and research, 2, 2001. p.77-102.
12. Brown, R. (n.d.). Extracurricular activity: How does participation encourage positive youth development? Australian Journal of Educational & Developmental Psychology. Vol 10, 2010, p. 114-128.
13. Chernova, S.A. The problem and experience of assessing the quality of university teaching as a factor of raising a university's competitiveness. Newsletter of Dagestan Scientific Center of the Russian Academy of Education, 3, 2012, p. 76-83.

14. Darling, N.; Caldwell, L.; Smith, R. Participation in school-based extracurricular activities and adolescent adjustment. *Journal of Leisure Research, English (US)*, 2005, Vol.37, p. 51-76.
15. Daley, A.; Leahy, J. Self-perceptions and participation in extracurricular physical activities. *The Physical Educator*, No.2, Vol. 60. 2003, p. 16.
16. European Commission. Bringing out the best in education: Enhancing quality in higher education : a Tempus survey. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2009. European Parliament, 2015, p.275.
17. Filippov, V. M. The World Conference on Higher Education: outcomes and prospects. 2009. UNESCO, Paris, 5-8 July, 2009, p.2.
18. Commission of the Russian Federation for UNESCO Affairs. *Vestnik*, 10, p. 28-37.
19. Gilman, R.C. Structured extracurricular activities among adolescent findings and implications for school psychologists. *Psychology in the Schools*. 2004, p. 41.
20. Gershunskiy, B.S. Philosophy of Education for the 21st century. Moscow: Academia. 1998, p. 34.
21. Glukhariova, Y.V. The institutions of family and education in the process of reproduction of unequal strategies of professional self-determination of youth in a mono-industrial towns. Kazan: KSU. 2012, p.28.
22. Gorbashko, Ye. A. Guarantees of the quality of higher education in conditions of international integration. Moscow: AST. 2011, p. 42.
23. Hagurov, T. A. Education in a country undergoing reform: the problem of quality assessment. 2010, p.65.
24. Haskova, H.; Dudová, R. Precarious work and care responsibilities in the economic crisis. 2016, p. 1.
25. Henry, A. G. Ideology and Agency in the Process of Schooling. 1983, p. 66., In *Russian reforms*, p.250–293.
26. Jigalev, The communicative paradigm of assessing the quality of education at a university. *Newsletter of Vyatka State Humanitarian University*, 3, 20-23, 2009. p.
27. Khutorskoy, A.V. Innovation in Education: humanoid angle. Moscow: Eidos.

- 2011, p.13.
28. Kliucharev, G.A. On the dynamics of educational behavior of well-to-do and low-income Russians. *Sociological Research*, 2, 2004, p. 116–122.
  29. Kliucharev, G.A. The human capital and the problem of inequality in education under reform. *Vestnik of the Institute of Sociology*, 3, 2011, p. 88–105.
  30. Kokoulina, Y. Y. Scientific-technological development: staffing at Russian universities. *Vestnik of Tomsk State University*, 4, 2012, p.181–187.
  31. Lebedev, O. Y. What is the quality of education & From the new quality of general education to the new prospects for the development of universities. *Higher Education Today*, 2, 2007, p.34–39.
  32. Liubovnyi, V.Y. Does Russia need small towns? *Management of Territorial Development*, 3, 2013, p.12–44.
  33. Logan, W. L; Scarborough, J. L. Connections through clubs: Collaboration and coordination of a school wide program. *Professional School Counseling*. 2008, p.12.
  34. Mizikaci, F. A systems approach to program evaluation model for quality in higher education. *Quality Assurance in Education*, 14(1), 2006. p.37-53).
  35. Motova, G.N. Application of ENQA standards and quality models for setting up an intra-university system of guaranteeing quality at university. In *Implementation of European standards and recommendations in the system of guaranteeing the quality of educations: information package of the 6th All-Russian scientific-practical conference of the Guild of Experts in Professional Education*. Moscow. 2011, p. 236.
  36. McCulloch, The Student as Co-producer: Learning from Public Administration about the Student–University Relationship. *University of South Australia*. 2009, p. 171-183.
  37. Olson, C.A. Can music education help at-risk students? *Education Teaching Music.*, 2008, p. 34.
  38. Orlova, Y. Y. Control of the quality of the educational process outcomes. *Newsletter of South Ural State University*, 5(3), 2013, p. 81–84.
  39. Pastukhova, O. A. The market of services of higher professional education in the

- development of the region. *Economics, Politics, LawJournal*, 1, 2010, p. 97–101.
40. Pravdina, M.A. Why universities need institutional research: review of the international experience. *PracticeandAnalysis*, 4, 2009. p. 91–116.
41. Reeves, B. The Extracurricular Advantage. *Education Leadership*, 2008, p. 86-87.
42. Rakhmanin, V. S. Universities and youth in transformational processes of Russia of the first decade of the 21st century. *VGU Newsletter*, 2, 2009, p. 13–23.
43. Realising the European Higher Education Area. In *Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education*. Berlin. September 19. 2003, p.38.
44. Roemer, J.E. Equality of opportunity: A progress report. *Social Choice and Welfare*, 19(2), 2002, p. 455-471.
45. Sabry, K. and Al Shawi, S., Information systems for higher education: interactive design perspective. *Transforming Government: People, Processand Policy*, 3 (2), 2009, p.163-180.
46. Sharabi, M. Managing and improving service quality in higher education. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 5(3), 2013. p.309-320.
47. Sultan, Y.W. Service quality in a higher education context: An integrated model. 2012, p. 774.
48. Schütz, G., Ursprung, H. W., & Wößmann, L. Education policy and equality of opportunity. *Kyklos*, 61(2), 2008, p. 279-308.
49. Sholokhov, V.A. Inequality in the system of contemporary: basis and mechanisms of their reproduction. Rostov-on-Don, Don. 2010, p. 25-27.
50. Traynev, V.A, Mkrtyan, S.A. Improving the quality of higher education and the Bologna process. Moscow: AST. 2010, p. 16.
51. UNESCO. Policy Paper for Change and Development in Higher Education United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. Paris, 1995, p.44.
52. Ushakov, B.G. The quality of education and/or the education of quality. *Management Consulting*, 3, 1995, p. 149–163.
53. Varlamova, A.I. Alternative systems of assessing the quality of education at universities of the USA. *Bulletin of Moscow Region State University*, 1, 2013,

p. 22–27.

54. Warnasuriya N., Coomaraswamy. U., Silva. N.D., Nandadeva. B.D. Beygunawardena., H. Manual for Institutional Review of Sri Lankan Universities and Higher Education Institutions. University Grants Commission, Colombo. 2015, p. 54.
55. What is the quality of education & From the new quality of general education to the new prospects for the development of universities. Higher Education Today, 2, p. 34–39.
56. Yarkova, I.V. The measurement of the quality of education as an important prerequisite of improving marketing skills and expertise. Initiatives of the 21st Century, 3, 2012. p. 49–53.

Internet resurslari

57. Desjardins, R., Milana, M., Rubenson, K. & Planning K. (2006). Unequal Chances to Participate in Adult Learning: International Perspectives. Retrieved from <https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id>
58. GOST R ISO 9000-2001. (2001a). State Standard of the Russian Federation of the System of Quality Management. Retrieved from <http://www.docload.ru/Basesdoc/9/918/index.htm>
59. GOST R ISO 9004-2001. (2001b). State Standard of the Russian Federation of the System of Quality Management (2001). Retrieved from http://ohranatruda.ru/ot_biblio/normativ/data_normativindex.php
60. GOST R ISO 9004-2010. (2011) National standard of the Russian Federation for achieving an organization's sustainability. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/gost-r-iso-9004-2010>
61. GOST R ISO 9000-2001. (2001a). State Standard of the Russian Federation of the System of Quality Management. Retrieved from <http://www.docload.ru/Basesdoc/9/918/index.htm>
62. GOST R ISO 9004-2001. (2001b). State Standard of the Russian Federation of the System of Quality Management (2001). Retrieved from

- http://ohranatruda.ru/ot_biblio/normativ/data_normativindex.php
63. GOST R ISO9004-2010. (2011) National standard of the Russian Federation for achieving an organization's sustainability. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/gost-r-iso-9004-2010>
64. Investigation of the labor market and employment of graduates. (2015). Retrieved from <http://www.herzen.spb.ru/main/graduate/most/1301486530/>
65. The Need for Assessing Knowledge through Writing for the Quality of Education in Post-Soviet Middle-Low Income Countries with an Emphasis on Azerbaijani Context DOI:10.5539/ies.v12n3p50
66. Higher Education Transformation, Institutional Diversity and Typology of Higher Education Institutions in Azerbaijan DOI:10.1007/978-3-319-5298064
67. Peşə təhsili və insan kapitalı: <https://www.jurnal.vet.edu.az/storage/uploads/>
68. Smith et al., 2004, Dawson, Burnett və O'Donohue, 2006, s. https://www.fmhac.org/uploads/1/2/3/9/123913996/hare_references.pdf
69. Təhsilin keyfiyyətinin təminatı: <https://amu.edu.az/page/370/tehsilin-keyfiyyetinin-teminati-haqqinda-beyanname>
70. Təhsildə keyfiyyətin təminatı ilə bağlı Avropa təcrübəsi öyrənilir: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=15868>
71. Təhsildə keyfiyyət təminatı. <http://bbu.edu.az/uploads/files/Keyfiyyet%20temin>
72. Bradley Horowitz: https://ewikiaz.top/wiki/Bradley_Horowitz
73. Kolb's Learning Styles: <https://az.groinstrong.com/learning-kolb>
74. Metodik jurnal: ali-tehsil-ve-cemiyyet-no1.pdf